

ההתייחסות המעשית של ספרני בתי הספר העל יסודיים בישראל כלפי ניסיונות של פיקוח וביקורת (צנזורה) לגבי האוסף בספריות; פניות בפועל ותגובות הספרנים

משה יצחקי ויוסף שרעבי

מטרת המחקר היתה לבדוק את הניסיונות להפעלת פיקוח וביקורת לגבי הרכב האוסף בספריות בתי הספר העל יסודיים בישראל ותגובת הספרנים לכך. שאלון דואר נשלח למדגם שכבתי משבעת המחוזות, שהקיף שני שליש (442) מבת הספר והניב 187 שאלונים בני-שימוש (42.3 אחוז). נמצאו הבדלים משמעותיים לגבי היקף הפניות ממנהלים, מורים והורים ולגבי היענות להן. ממוצעי הפניות וההיענות במגזר הממלכתי היו הנמוכים ביותר, בממלכתי דתי גבוהים יותר ובמגזר התורני לאומי הגבוהים ביותר. דירוג הפונים היה: מורי בית הספר, מנהל והורים. כנראה משום שהקשר של הספרייה וצוותה עם המורים הוא ישיר, תדיר ורצוף יותר מאשר הקשר עם המנהל. שיעורי היענות החיובית במגזר התורני-לאומי הם הגבוהים ביותר, אחריו בא המגזר הממלכתי ולבסוף הממלכתי-דתי. בממוצע, שלוש מתוך כל ארבע פניות אל הספרנים לבצע פעולות של פיקוח וביקורת לגבי האוסף, נענו בחיוב. נמצא שיעור גבוה יחסית של היענות לפניות המנהל, בפרט במגזר התורני לאומי, ביטוי למעורבות הגדולה יותר בספרייה ולמעמדו המיוחד בבית הספר, בניגוד להורים, אשר מעורבותם, סמכותם והשפעתם בארץ, בניגוד לארה"ב, על חיי בית הספר, הן מועטות למדי. דירוג הפניות מראה כי הן נעשו בעיקר לגבי ספרים אשר חוכנם הכיל תיאורים פורנוגרפיים רכים או קשים, פגיעה בדת היהודית ובערכיה, אלימות קשה, מתירנות מינית, הטפה לנצרות, מסר גזעני, אהדה לשימוש בסמים, הכחשת השואה, אהדה לכתות ומסר פרו ערבי. תיאורים פורנוגרפיים ואלימות נמצאו בראש הדירוג בכל המגזרים, אולם מסר של מתירנות מינית ופגיעה בדת היהודית וערכיה דורגו במקומות גבוהים במגזרים הדתיים, אבל נמוכים הרבה יותר במגזר הממלכתי, אחרי מסר לגזענות, מיסיונריות נוצרית, אהדה לשימוש בסמים והכחשת השואה. מסתבר כי ברוב המקרים אפשר לראות את שיעור הפניות לגבי נושא מסוים כמדד למידת הרגישות כלפיו באותו מגזר ולא תוצאה של צנזורה מונעת מוקדמת.

מבוא

לצנזורה פנימית (מצד גורמים בבית הספר) וחיצונית (מצד גורמים מחוצה לו) לגבי הרכב האוסף של הספרייה ועל אופן ההתמודדות של הספרנים איתם. בישראל נערכו כמה מחקרים שבדקו את הימצאותם של כותרים מסוימים בספריות בתי ספר ואת מידת הנכונות של ספרנים להימנע מהכנסת ספרים בעלי תכנים מסוימים לספרייה, אולם עד כה טרם נערך מחקר מקיף לגבי ההיקף הניסיונות להפעלת פיקוח וביקורת על הרכב

הספרנים בבית הספר משמשים מתווכים בין אוצרות הידע המצויים בספרייה לבין התלמידים. הפעלה של פיקוח וביקורת על הרכב האוסף עלולה למנוע מהתלמידים גישה אל מידע חשוב ונחוץ, אבל הימנעות מפיקוח עלולה לחשוף את התלמידים לתכנים שנחשבים שליליים בעיני הורים ומחנכים. מן הספרות המקצועית המתפרסמת בארה"ב ידוע על מקרים רבים של ניסיונות

ד"ר משה יצחקי: המחלקה ללימודי מידע - אוניברסיטת בר-אילן, yitzhm@mail.biu.ac.il
יוסי שרעבי: הספרייה למדעים מדויקים והנדסה, אוניברסיטת תל-אביב, yosis@post.tau.ac.il

את אירועי שנת הלימודים במהלך 1985-1986 מלמד שהיתה עלייה של 35 אחוז במספר האירועים הקשורים לצנזורה בבית הספר וכך עולה גם מסקר שפורסם על ידי ACLU (American Civil Liberties Union) לגבי שנים אחרות (Martorelli, 1982; Hansen, 1987). בשנות ה-80 חל גידול בשיעור תלונות הורים ולעומת זאת קטן מספר התלונות מצד צוות בית הספר, בהשוואה לשנות ה-60 (Burruss, 1989).

בהניחו, כי סביר שספרים העוסקים בנושאי מין ומיניות יהיו שניים במחלוקת, חקר Pope (1974) את עמדת הספרנים בספריות בתי ספר, בספריות ציבוריות ובספריות אקדמיות לגבי האפשרות של רכישת ספרים מסוג זה בשביל ספריותיהם. הוא מצא, בין היתר, כי שיעור הפסילה בקרב ספרני בתי ספר היה הגבוה ביותר (כ-82 אחוז) לעומת 48 אחוז בקירוב אצל ספרני הספריות הציבוריות ו-31 אחוז אצל הספרנים באקדמיה. ההסבר המקובל הוא שספריית בית הספר היא חלק אינטגרלי של בית הספר, שהוא מסגרת שבה לומדים קטנים, ומכאן נגזרת תפישתה של הספרייה ומטרותיה והיא נדרשת להתאים את תכולתה ושירותיה גם לרמות הקריאה של התלמידים ולתוכנית הלימודים של בית הספר (Fiske, 1959). כתוצאה מכך, קיימת בספריות בית הספר מידה רבה יותר של פיקוח על תוכנו של האוסף, ומופעלות עליו ביקורת והגבלות מרובות יותר.

מחקר שנערך על-ידי Bump (1980) בקרב יותר מ-600 ספריות בתי ספר על יסודיים בחמש מדינות בארה"ב נמצא כי החלטות הספרנים בתהליך הרכישה של ספרים חדשים מושפעות יותר מן השיקול של התאמת הספר לאוסף של ספרייתם ופחות מן השיקול של התנגדות אפשרית לתוכנם מצד גורמים שונים. אולם מחקר מקביל ומקיף יותר של Woods & Salvatore (1981) לגבי יותר מ-700 ספריות בתי ספר על יסודיים ברחבי ארה"ב, העלה כי חלק ניכר מן הספרנים נמנעו מרכישת כותרים שהיו שניים במחלוקת, ובעשותם כך הפעילו למעשה צנזורה עצמית. בנוסף, הגבילו את הגישה בספרייה למספר רב של כותרים שניים במחלוקת, כדי להימנע מעימות עם מתנגדים אפשריים. גם במחקר מאוחר יותר שבוצע על ידי Ken (2002) לגבי 100 ספריות בתי ספר על יסודיים בטקסס, נמצא כי 82 אחוז מהספריות ביצעו ביקורת עצמית, כלומר, נמנעו מלרכוש לפחות חצי מרשימה ספציפית של כותרים שהיו שניים במחלוקת. בסכמו ממצאים שהצטברו, קובע Schrader (1996)

האוסף, כמו גם על מקורותיהם ומושאייהם וגם השאלה הנוגעת להתייחסותם המעשית של הספרנים לניסיונות האלה טרם טופלה. בירור השאלה עשוי לתרום לגיבושה של מדיניות עקרונית לגבי נושא הפיקוח והביקורת, שקיבל משנה חשיבות עם הכניסה לעידן האינטרנט.

מטרת המחקר

מטרת המחקר היתה לבדוק את היקף ניסיונות להפעלת פיקוח וביקורת (censorship) על הרכב האוסף בספריות בתי הספר העל יסודיים במדינת ישראל, את מקורותיהם ואת מושאייהם כמו גם את ההתייחסות העקרונית והמעשית (כלומר, מידת ההיענות) של הספרנים כלפי ניסיונות אלה וקשרים בין המשתנים הללו לבין השתייכותו המגזרית של המוסד בו מועסק הספרן. השערות המחקר היו כדלהלן: (א) קיימת זיקה בין היקף הפניות וההיענות להן לבין ההשתייכות המגזרית של בית הספר בו מועסק הספרן, (ב) קיימת זיקה בין היקף ההיענות לפניות לבין זהותו של הפונה-המתלונן ולבין מאפייניו הדמוגרפיים של הספרן.

סקירת הספרות

הבעיה של פיקוח וביקורת על הרכב האוסף בספריות של בתי ספר ובספריות ציבוריות מעסיקה כבר שנים רבות חוקרים ואנשי מקצוע. סקירת הספרות מגלה יבול עשיר של מאות רבות של פרסומים מחקריים, מאמרים וספרים, בפרט בארה"ב, העוסקים בהיבטים שונים של נושא הצנזורה בספריות הללו ובוחנים את שכיחות הבעיה ואת סיבותיה כמו גם את השלכותיה על תפקוד הספרן והספרייה. לאור ריבוי הפרסומים תתמקד הסקירה להלן בלקט נבחר הקשור רק לנושא הספציפי של המחקר הנוכחי.

הגידול בהיקף הבעיה וסיבותיו

מגילת הזכויות של הספרייה The Library Bill of Rights שנוסחה על ידי ALA (1989) קובעת בין היתר, כי ספרים וחומר אחר בספרייה צריכים לספק את צורכי המידע של כל אנשי הקהילה ואין לסלק מהספרייה חומר בגלל מוצאו של המחבר, הרקע שלו או דעותיו. הספרייה חייבת לספק מידע שיציג את מרב נקודות המבט לגבי אירועים בהווה ובעבר. מחקרים קודמים הצביעו על גידול לאורך השנים בהיקף הניסיונות לביצוע צנזורה בספריות בתי ספר. דו"ח המתאר

Jones (1988) וכן Reichman (1988) בספרו המקיף על צנזורה ובחירת ספרים לרכישה, קיבצו את המניעים לדרישות לסילוק ספרים לארבע קטגוריות כלליות: פגיעה בערכי המשפחה, או איום על מבנה המשפחה המסורתית (בעיקר בהקשר המיני), השקפות פוליטיות, אמונה דתית ונושאים חברתיים, כגון פגיעה בזכויות מיעוטים. התלונה השכיחה ביותר, שהקיפה כמחצית מהמקרים, היתה נגד ספרים שתוכנם הכיל שפה לא נאותה, פוגעת, פורנוגרפית וניבולי פה. סיבה שכיחה נוספת, חופפת במידה רבה, קשורה למין ולמיניות, נושא מרכזי בתרבות האמריקאית, הקשור לערכי מוסר ומסורת. הטיפול הישיר והגלוי של ספרים רבים בנושאי מין של מתבגרים, כולל חינוך מיני, שימש לעיתים קרובות מטרה לתלונות מצד קבוצות הורים שראו בכך פגיעה במשפחה המסורתית, בעקרונית ובערכים מוסריים מסורתיים.

עילה אחרת לפסילת ספרים היו תוכני ההומניזם החילוני הכלולים בהם, שנראו בעיני קבוצות שמרניות ליברליים מדי או מתנגדים לדת המסורתית ולמוסר. מאבקם לא היה נגד ספר מסוים, אלא נגד המגמה של החינוך הציבורי בכלל, המחנך להומניזם חילוני, אשר לדעתם, הביא בעקבותיו להרס של ערכי המשפחה והפרט, לגידול בפשיעה ובשימוש בסמים ולירידת הכוח האמריקאי הטהור. הורים דרשו לאזן ספרים על אבולוציה עם ספרים ברוח התפישה המסורתית לגבי בריאת העולם לפי התנ"ך (Manual, 1989).

כמו כן היו תלונות נגד סיפורי כשפים ומגיה, בדרך כלל על רקע דתי וכן נגד ספרים שתוכנם כלל סטריאוטיפים מיניים וגזעניים, או עלבונות ודעות קדומות כלפי קבוצות מיעוט מסוימות בחברה (Reichman, 1988). תלונות מן הסוג האחרון התרבו בעשורים האחרונים בד בבד עם התגברות המודעות לזכויות של מיעוטים ונשים. לעומתם נשמעו קולות, בפרט מצד ארגוני נשים שמרניים, נגד ספרים שמתארים את הנשים כקרייטיטיות, מומחיות, או מקצועניות בשטחי מדע שונים, בטענה כי הדבר מפחית בערכן של עקרות הבית ומזלזל בתרומתן של הנשים המבצעות עבודות שהן נשיות באופן מסורתי. תלונות על רקע פוליטי היו מעטות, יחסית, כנראה מפני שבציבור השתרשה הדעה שהתלמידים צריכים ללמוד גם על השקפות עולם מנוגדות, כולל כאלו שנראות עוינות את העקרונות האמריקאים המקובלים. אך, לעיתים, התנגדויות על רקע מוסרי, חברתי או דתי, חברו יחד או הושפעו מדעות קדומות שעוצבו על ידי אידיאולוגיה

כי אין ספק שהספרנים בבתי הספר, בפרט ביסודיים, נמצאים תחת לחץ ציבורי כבד יותר לצנזר חומר בהשוואה לעמיתיהם בספריות הציבוריות.

לדעת Burress (1989) הרקע החברתי לגידול בהיקף הצנזורה הוא העלייה במספר הספרים הנדפסים, במספר התלמידים הקוראים ובהיקף השכלתם, כמו גם בהרגשתם של ההורים שבתמורה לתשלום המסים הם זכאים להתערב בנעשה בבית הספר. החינוך לערכים דמוקרטיים תרם להתגבשות קבוצות שסברו כי הן מקופחות והתארגנו לתבוע עלבונן, הן מן הממשל והן ממערכת החינוך, אשר נתפסה לעיתים כשעיר לעזאזל המואשם בכל חילוי החברה המודרנית. חלק מן האשמה הוטל על אוסף הספרייה בבית הספר, בגלל תכניו הבלתי חינוכיים כביכול.

מניעים וסיבות לתלונות; הנושאים השנויים במחלוקת

הסיבות העיקריות לפניות לסילוק ספרים מהספרייה היו פגיעה במוסר ובערכים חינוכיים, בעיקר בנושאים הקשורים למין (פורנוגרפיה, הומוסקסואליות, נודים, חינוך מיני ופיקוח על הילודה, ניבול פה ושפה גסה), אלימות, סמים ומשקאות חריפים. כמו כן היו תלונות הקשורות לחילול הקודש או לפגיעה בדת, באמונה (למשל, תורת האבולוציה), ברגשות דתיים או בזכויות של מיעוטים דתיים וכן סיפורי כשפים ומגיה. תלונות אחרות נגעו לנושאים פוליטיים (ספרים נגד מלחמת וייטנאם, למשל) וכן לאפליות על רקע של מגדר (Sexism) וגזע (Racism), אך לא תמיד ניתן להפריד בנקל בין הרקע המוסרי של התלונות לרקע החברתי והפוליטי שלהן; (Woods & Salvatore, 1981 Woods, 1979; Serebnick, 1982; Hansen, 1987; Maley, 1990). סקירה מקיפה שמסכמת שלושה סקרים שביצע Burress (1989) בבתי ספר בארה"ב במהלך 16 שנה (1966, 1973 ו-1982) העלתה כי הסיבות להתנגדויות לספרים מסוימים היו דומות למדי. הסיבה הנפוצה ביותר היתה שפה ירודה ולשון גסה של גידופים וניבולי פה ואחריה נושאי מין וביחד שימשו שתי הסיבות 75 אחוז מכלל הפסילות של כותרים שונים. סיבות נוספות, שכיחות הרבה פחות, היו על רקע דתי או גזעי או על רקע תיאורי אלימות. נמצאה ירידה בפסילת ספרים על רקע אידיאולוגי, שסיבתה גידול בסובלנות או הסתרת התנגדות אידיאולוגית במסווה של תלונות אחרות.

פוליטית.

בסקירה שנערכה כדי לבדוק את המצב בספריות בבתי הספר בקנדה הגיע Dick (1982) לממצאים דומים למדי. הקובלנות היו בעיקר לגבי ספרים שדיברו על מין בצורה גלויה, כאלה ששפתם היתה פוגעת ומעליבה, כללו דברי חתרנות, הסתה פוליטית נגד המשטר, אתאיזם, כפירה בערכים של הנצרות או היהדות, תיאורי אלימות, הספה לבצענות כלפי מיעוטים (ילידים, גרמנים, יהודים וכו') או תיאורים סטריאוטיפיים כלפי נשים. כמו כן היו תלונות הקשורות לנושא הלאומי המהווה בעיה רגישה בקנדה בשל המתח בין דוברי אנגלית לדוברי הצרפתית. למסקנה דומה הגיע גם Foerstel, בספר היעץ, שפרסם ב-1994 תחת הכותר "נאסרו בארה"ב" (Banned in the USA) בנושא החרמתם של ספרים בספריות ציבוריות ובספריות בתי ספר. במאמר הזה הוא מסכם שהסיבות העיקריות לצנזורה על ספרים היו תיאורים פורנוגרפיים, נבול פה ופגיעה בערכים דתיים.

בהשוואת סקרים שנערכו בתקופה מאוחרת יותר (1982-1984 ו-1991-1993), מצביע Schrader (1996) על שינויים שחלו בדירוג השכיחות של הסיבות לתלונות נגד ספרים בגלל תוכנם השנוי במחלוקת. נושא הכשפים שדורג בעבר במקום רביעי, תופס מקום גבוה יותר כיום, אלימות, שהיתה במקום חמישי, עלתה למקום שני ולעומת זאת שפה הכוללת גידופים וגסויות וכן תיאורים מפורטים של יחסי מין, שהיתה בעבר במקום ראשון, ירדה למקום חמישי. נוסף על כך החלו להופיע ספרים שמטפלים בנושאים חדשים, כמו משפחות חד הוריות, הורים מכים, שינוי תפקידים במשפחה, סדיזם, הומוסקסואליות, מין בגיל ההתבגרות, סמים, אלכוהול, איידס ועוד, שהעלאתם מעוררת אף היא חילוקי דעות בציבור וביקורת קשה מצד קבוצות שונות.

מקור התלונות

ניסיון רב שנים בארה"ב ובקנדה מלמד כי המקורות לתלונות וללחצים הם הורים, קבוצות לחץ, מועצת בית הספר, מנהל, מורים וספרנים. מאבק של הורים לסילוק ספרים מהספרייה עורר הד נרחב ותגובות נגד חריפות של הורים, מורים ומנהלים, כבר בשנות ה-80. הורים בעלי דעות שמרניות דרשו ממורים וממנהלים לטהר את ספריית בית הספר מחומר שנחשב על ידם כאנטי משפחתי, אנטי אמריקאי ואתאיסטי. תלונות הורים נגד ספר מסוים מקבלת פרסום בתקשורת, ואז

הספר הופך לנושא לביקורת ציבורית וללחצים, ולעיתים מסולק בשקט מהספרייה (McCoy, 1984; Dick, 1982; Burrell, 1989). החוגים הליברליים מתנגדים, בדרך כלל, להתערבות הורים ומחשיבים זאת כצנזורה. לעומתם, יש הסוברים שהתנגדות הורים לחומר בספרייה איננה צנזורה, כי בית הספר צריך להנחיל השקפות, מיומנויות, ידע וערכים, שהקהילה מושתתת עליהם וזכותם הלגיטימית של הורים לבחון את החומר החינוכי שמונחל לילדיהם כדי למנוע חשיפתם לחומר בעל השפעה שלילית וצוות בית הספר חייב להיות קשוב לתלונותיהם.

לפי חוקת ארה"ב הגוף הקובע הוא מועצת בית הספר, אך מצד שני טוענים המורים והספרנים שזכותם לקבוע את הרכב אוסף הספרים בספרייה בגלל הכשרתם וניסיונם ולכן הם דורשים חופש אקדמי ואוטונומיה בהחלטות ולכן הם דורשים חופש אקדמי ואוטונומיה בהחלטות ומקצועיות (Reichman, 1988; Jones, 1983). בנושא הצנזורה נוצרת למעשה התנגשות בין זכויותיהם של מורים, הורים ותלמידים. כל צד סבור שהוא מקופח, ולא פעם הגיעו הדברים עד לבית המשפט שהתבקש להכריע, אך לא תמיד נענה לתביעות הורים לסילוק ספרים הנוגדים את השקפת עולמם. מועצות בתי ספר נענו, לעיתים, להתנגדות הורים והספרים הוצאו מהספרייה. בית המשפט קבע, בדרך כלל, כי על פי החוקה, מועצת בית הספר היא הסמכות העליונה לגבי הגיהול השוטף של פעולות בית הספר, כולל ספרייתו (Jones, 1983).

Hansen (1987) מצא כי 40 אחוז מהתלונות כלפי חומר בספריות בתי ספר בקנדה באו מצד הורים, ואילו יותר מ-50 אחוז מהתלונות הגיעו מצדם של המורים, המנהלים וחברי צוות הספרייה. Burrell (1989) מצוין כי בעוד שבשנות ה-60 היו 48 אחוז מהתלונות בארה"ב של הורים, ורק 42 אחוז הגיעו מצוות בית הספר, בשנות ה-80 חל גידול משמעותי בתלונות הורים (78 אחוז מכלל התלונות באו מצדם), בעוד ששיעור התלונות שהגיעו מצוות בית הספר קטן והקיף רק 19 אחוז מכלל התלונות, וזאת כפי הנראה, כתוצאה ממאמצי ההסברה של ALA למען חופש אינטלקטואלי. גם מספרם של בתי הספר שאימצו מדיניות ברורה לגבי בחירת האוסף גדל, כך שלמרות הגידול במספר התלונות, פחת מספרם של הספרים שהוצאו מהספריות. גם סקרי ALA הראו שכמעט 30 אחוז מהתלונות באו מהמנהל והמורים והרוב המכריע, יותר מ-70 אחוז, הגיעו מהורים ומקבוצות לחץ שונות (Simmons, 2001).

נושא קבוצות הלחץ הפך גורם משמעותי בארה"ב

אחוז מן הספרנים דיווחו כי נמנעו מלרכוש ספרים שניים במחלוקת ו-82 אחוז מן הספריות דיווחו על הגבלות פיזיות וטכניות שהטילו על הגישה לפרטים מסוג זה. גם מחקר שנערך ב-1979 על ידי Woods & Salvatore (1981) בקרב מדגם נבחר של ספריות בתי ספר על יסודיים בארה"ב, הוכיח שוב קיומה של צנזורה עצמית מעבר למצופה וחוסר רצון מצדם של ספרנים רבים להתמודד עם הבעיות העלולות להתעורר כתוצאה מהכנסתם של כותרים שניים במחלוקת לספרייה. חלק מן הכותרים הללו אמנם הוכנסו לספרייה, גם אם הגישה אליהם הוגבלה, מה שמעיד על לפתיחות מסוימת מצד הספרנים, אולם הימנעותם מרכישת כותרים שניים במחלוקת אחרים העידה על הפעלת צנזורה עצמית בפועל, במקרים רבים תוך התעלמות ממדיניות כתובה של בית הספר והספרייה, בגלל חשש מתלונות הציבור. מסקנת החוקרים היתה כי, בטווח הרחוק, האוסף בספרייה תלוי במידה לא מעטה גם באישיותו של הספרן וברמתו המקצועית (Woods, 1981; Hansen, 1987). ראוי לציין, שהמחקר התבסס בעיקר על רשימות כותרים, אשר נבדקו מול האוסף של הספרייה, ובאופן טבעי הן נוטות להיות סובייקטיביות, דבר שעלול לפגום בתוקף הממצאים. נקודה זו ובעיות מתודולוגיות נוספות, גרמו ל-Serebnick (1982) לפקפק באמינותם של הממצאים שהובאו לעיל ובתוקפן של הטענות בדבר קיומה של צנזורה עצמית ולהזכיר כי כמה מחקרים קודמים, כמו אלה של Moon (1949), Bristol (1962) ו-Broderick (1962), הגיעו למסקנות מנוגדות המצביעות על מאבקם של הספרנים בצנזורה.

מידת ההיענות לתלונות: הספרנים מול המנהל והמורים
ספריות עם מדיניות ברורה נטו יותר להשאיר חומר, אך לא כולן הקפידו על ביצוע עקבי שלה. מידת ההיענות לתלונות נמצאה תלויה בזהותו של המתלונן: כאשר הורים התלוננו ולחצו, פחות ממחצית החומר סולק. אבל כאשר מקור התלונה היו מנהל, חבר צוות הספרייה, או תלמיד, החומר סולק ב-80 אחוז מהמקרים. מחקרים מצביעים על כך שדרישה לסילוק חומר מצד מנהל בית הספר ומורים השפיעה מאשר דרישה של הורים. למנהל תפקיד חשוב ומכריע לגבי ספריית בית הספר, בהיותו המקשר בין הספרן, צוות המורים והתלמידים. הספרן עובד תחת הדרכתו של המנהל ובהתאם להוראותיו והדבר משפיע גם על תוכן האוסף. לחץ חיצוני לסילוק חומר מהספרייה

ובקנה משנות ה-80 ואילך. הן מתארגנות בדרך פורמלית, על בסיס השקפות דומות, מופיעות בתקשורת ומפיצות קטעים מספרים שניים במחלוקת. קבוצות הורים מתארגנות לטיהור ספריית בית הספר מספרים הומאניים ואלה שמטפלים בצורה גלויה בנושאי מין, כולל פיקוח על ילודה. קבוצות לחץ אלו, שהן מאורגנות וקולניות למדי, מרוכזות באזורים לבנים ובערים קטנות, תחת שמות שונים ומקבלות בדרך כלל, גיבוי מארגונים דתיים נוצריים, במאבקן להוצאת ספרים מהספרייה. לפעמים הן משיגות את מטרתן, ולפעמים נתקלות בהתנגדות יתר חברי הקהילה ואף גורמות להיווצרות קבוצות לחץ המתנגדות להן ושואפות להגן על זכויות הפרט ועל החופש האינטלקטואלי ודורשות להחזיר ספרים שהוצאו (McCoy, 1984).

אנשי המקצוע סבורים כי מדיניות ברורה ומאוזנת של בחירת ספרים, וגיבוש נהלים קבועים לטיפול בתלונות של קבוצות לחץ בדרך חיובית, תוך גילוי רגישות וראייה מקיפה, שיקול דעת ואחריות מקצועית, עשויים לסייע לספרנים בפתרון הבעיה. הגבול בין היענות בצורה חיובית לאתגר לבין כניעה לצנזורה הוא דק מאוד ומומלץ ליזום פגישות בין ההורים לצוות בית הספר, בהן ייסברו המטרות של צוות בית הספר ושיטותיו (Dick, 1982; Schrader, 1996).

צנזורה עצמית מצד מנהלים, מורים וספרנים
לחצים ודרישות לסילוק חומר מספריית בית הספר באו לא רק ממקורות חיצוניים, כגון הורים, ארגוני אזרחים וכי"ב (Martorelli, 1982), אלא גם מבפנים, כלומר מטורים בתוך קהילת בית הספר עצמה, כגון מנהלים (Hopkins, 1995), ספרנים (Serebnick, 1982), מומחי טכנולוגיה חינוכית (Woods & Salvatore, 1981) ועובדים אחרים השייכים לצוות בית הספר (Burriss, 1989). ברוב המקרים מופעלים הלחצים הללו על ידי ספרן, הורה או אזרח, שחרדים בכנות לעתיד החינוך ומאמינים בתום לב שהספר יפגע בקורא רגיש, יערער ערכים בסיסיים ואמונות בסיסיות וישחית ילדים או מבוגרים ולכן יש להגן עליהם מפניו ולהצילם מהשפעתו השלילית (Reichman, 1988).

אחד המחקרים הראשונים והחשובים לגבי צנזורה בספריית בית הספר ובספריות ציבוריות בארה"ב, נערך בקליפורניה על ידי Fiske (1959) שהסיקה מראיונות שערכה עם ספרנים כי קיימת צנזורה עצמית רחבה מצד הספרנים בבתי הספר ובספריות ציבוריות: כ-67

(בספריות, גיליון 11, פברואר 1996). קטלוג של הוצאת שופרא המתמקדת בספרות יפה בעלת אוריינטציה חומו-לסבית, שהופץ בין הספריות על ידי מרכז ההדרכה בינואר 2000, גרר תגובות בכתב של ספרנים, בהן משתקפים הלבטים והוויכוח הנוגעים להפעלת צנזורה בספרייה (בספריות, גיליון 33, אפריל 2000).

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר הוגדרה כציבור הספרנים בבתי ספר על יסודיים בחטיבות עליונות או בבתי ספר שש שנתיים, המשתייכים למערכת החינוך הממלכתית והממלכתית דתית היהודית במדינת ישראל. בשל המאפיינים המייחדים את המסגרות החינוכיות הללו, המצדיקים מחקר נפרד, לא נכללו במחקר בתי ספר המשתייכים למגזר הערבי ולמגזר החרדי וכן חטיבות הביניים. המדגם נבחר בשיטה של דגימה שכבתית מתוך הרשימה הארצית של בתי ספר על יסודיים וכלל 636 בתי ספר. כדי להגדיל את ההסתברות לקבלת מדגם מייצג, נבחר מכל מחוז מדגם אקראי בהיקף של שני שלישי מבתי הספר במחוז וכך יוצג כל מחוז בהתאם לגודלו. גרסה ראשונית של השאלון נוסחה בנובמבר 2001 באמצעות ראיונות אישיים ב-18 ספריות בתי ספר במחוז תל אביב ובמחוזות נוספים במרכז. בסוף דצמבר 2001 נשלחה הגרסה המתוקנת של השאלון בדואר ל-424 בתי ספר. שיעור ההיענות עמד על 45 אחוז, כך שלאחר סילוק שאלונים בלתי שמישים, נותרו 187 שאלונים שמישים (usable reply rate) המהווים 42.3 אחוז מתוך כלל הספריות שנשאלו. שיעור זה נחשב לגבוה בהשוואה לשיעור המקובל במחקרים המבוססים על סקרי דואר במדעי החברה (הורניק ומאיר 1989). מעבר לעובדה שציבור הספרנים מגלה, בדרך כלל, יחס אוהד כלפי מחקרים וסקרים ונטה לשתף פעולה עם עורכי מחקרים, נראה כי השימוש בטכניקות להגדלת שיעור ההיענות, כמו משלוח נוסף של שאלונים עם מכתב נלווה ומעקב טלפוני, תרם להעלאת שיעור המשיבים המחקר הקיף למעשה כמעט 30 אחוז מכלל בתי הספר העל יסודיים במערכת החינוך הממלכתית והממלכתית דתית היהודית במדינת ישראל (187 מתוך 636 בתי ספר); גם העובדה שהדגימה היתר שכבתית מחזקת את הייצוגיות של המדגם. טבלה 1 מלמדת כי המדגם הסופי שמר על הייצוג היחס של כל מחוז בהתאם למספר בתי הספר שבו ניתן לשער

עלול להביא את הספרן למצב של התנגשות בין הקוד האתי והמקצועי שלו לבין כפיפותו למנהל. המנהל שואף להוציא מהספרייה חומר שני במחלוקת, אשר איננו עולה בקנה אחד עם העקרונות הכלליים של בית הספר. מול המנהל, הספרן נאבק פחות על חופש אינטלקטואלי, ועל השארת חומר שני במחלוקת, והוא מעדיף להגיע לקונצנזוס או לפשרה, כגון השארת החומר, אבל הגבלת הגישה אליו. המורים בדרך כלל תומכים בספרן, אולם אינם מתערבים בהתנגשות בינו לבין המנהל. התוצאה הסופית תלויה מאוד בכוח עמידתו של הספרן, במידת ביטחונו העצמי, בחופש הפעולה שלו וביכולתו להתמודד מול השקפותיו של המנהל, עמדותיו ועקרונותיו. (Downs & McCoy, 1984; Hopkins, 1993, 1995).

בישראל נערכו לראשונה מחקרים בנושא בשנות ה-90 המאוחרות, בצורת מחקר גישוש שהקיף 25 בתי ספר (יצחקי, 1998) ואשר התרחב למחקר מקיף יותר שכלל 98 בתי ספר (Yitzhaki, 2001). מסקנת המחקר המקיף היו כי הרוב הגדול של הספריות מפעילות למעשה צורה כלשהי של צנזורה, כלומר פיקוח וביקורת, אולם מדובר בצנזורה פנימית ומקורה איננו בגורם חיצוני, היינו מחוץ לבית הספר. ברוב הספריות אין מסמך כתוב, וגם לא מדיניות קבועה ומוגדרת בעל פה, אשר מגדירים בבירור הנחיות וכללים שבאמצעותם יש ליישם את הפיקוח והביקורת. האוספים בספריות בתי הספר הממלכתיים דתיים היו בדרך כלל קטנות יותר מאלה של בתי הספר הממלכתיים והכילו פחות כותרים של ספרות בנושאים כמו אלימות, אימה, ארוטיקה וכו"ב, ויותר כותרים עיוניים בנושאי יהדות ספריות בתי הספר הממלכתיים דתיים הכילו שיעור קטן יותר של כותרים בעלי אוריינטציה פוליטית, אבל, שיעור הכותרים בעלי האוריינטציה הימנית היה גבוה יותר, בעוד שבספריות בתי הספר הממלכתיים היה שיעור הכותרים בעלי האוריינטציה השמאלית גבוה יותר.

הקוד האתי של ספרני ישראל (1996) מכיל סעיף שכותרתו "הימנעות מצנזורה" ובו כתוב: "הספרן בוחר ומשתמש בספרות מבלי לצנזר את החומר מבחינות של השקפה, דת או עמדה פוליטית... הספרן אינו פוסל חומר רק מפני שהוא שני במחלוקת או עלול לפגוע ברגשות של חלק מאוכלוסיית המשתמשים בספרייה. הספרן אחראי לכך שהספרייה תספק חומר המייצג את מגוון הדעות, ואינו מסיר חומר בגלל הסתייגות של קבוצות לחץ, או כשמתעניינת בו רק קבוצת מיעוט מיוחדת"

טבלה 1

התפלגות האוכלוסייה והמדגם שנבחר לכי מחוזות והייצוג היחסי של כל מחוז במדגם הסופי

מחוז	כלל אוכלוסיית בתי הספר העל יסודיים		המדגם שנבחר		שאלונים בני שימוש		אחוז השאלונים בני שימוש מתוך המדגם שנבחר
	מס'	%	מס'	%	מס'	%	
מרכז	160	25.2	115	26.0	41	21.9	35.6
תל אביב	108	17.0	82	18.5	35	18.7	42.6
דרום	93	14.6	62	14.1	31	16.5	50.0
צפון	87	13.7	58	13.1	23	12.3	39.6
ירושלים	78	12.3	52	11.7	18	9.7	34.6
חיפה	74	11.6	49	11.1	25	13.3	51.0
יש"ע	36	5.7	24	5.4	14	7.5	58.3
סה"כ	636	100%	442	100%	187	100%	42.3

של הנשאל כלפי פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה וחלקו השלישי בדק את ההתייחסות המעשית של הספרנים כלפי נסינות לצנזור האוסף. ארבע שאלות בחלק זה בדקו את מספר הפעמים שהספר(נית) קיבל(ה) מהמנהל, ממורים או מהורים פניה להטלת פיקוח וביקורת על האוסף בספרייה, או על פריטים מתוכו. שלוש שאלות בחנו את תגובתם והתייחסותם המעשית של הספרנים כלפי הלחצים הללו כאשר המדד הוא מספר הפעמים שהספרנים אכן הפעילו בפועל פיקוח וביקורת בעקבות פניה אליהם. השאלה האחרונה, שכללה רשימה של 14 נושאים שנויים במחלוקת, בדקה את סוגי הספרים (מבחינת הנושא הנדון או הכלול בספר) אשר לגביהם נתקבלה פניה או תלונה כלשהי. עקב היקפם הרחב של הממצאים מתייחס המאמר הנוכחי רק לחלק הראשון ולחלק השלישי של השאלון.

ממצאים ודין

א. מאפיינים דמוגרפיים של המדגם

המדגם הסופי כלל 187 בתי ספר על יסודיים, ש-127 מתוכם השתייכו למגזר הממלכתי (כ-68 אחוז) ו-27 למגזר הממלכתי דתי (14.4 אחוז) ו-33 למגזר התורני

הסטיות הקלות של אחוז עד שניים לא פגעו בייצוגיות המדגם. כך כלל המדגם הסופי 187 בתי ספר על יסודיים (חסיבות עליונות או בתי ספר שש שנתיים) בכל שבעת המחוזות, מהמגזרים הממלכתי, הממלכתי דתי והתורני לאומי (ישיבות תיכוניות או אולפנות לבנות) שהיתה להם ספרייה בתקופת המחקר.

כלי המחקר

כלי המחקר היה שאלון שהכיל שאלות, שהתייחסו לדקע הדמוגרפי, ולעמדותיהם העקרוניות והמעשיות של הספרנים והספרניות כלפי פיקוח וביקורת על הרכב האוסף בספרייה. השאלון התבסס על שאלוני מחקרים קודמים בארה"ב (White, 1988; Porter, 1997; Busha, 1972) תוך התאמה לישראל. למניעת אי בהירויות בניסוח ובסגנון השאלות, נעשה שימוש בשאלון ניסויי (Pretest) שבמבר 2001 ב-18 ספריות בתי ספר על יסודיים במחוזות המרכז ובתל אביב. הספרנים התבקשו להעיר באופן חופשי את ההערות שהיו להם לגבי ניסוח השאלות ותוכן ובעקבות ההערות בוצעו שינויי ניסוח ולשון מעטים. חלקו הראשון של השאלון התייחס לפרופיל הדמוגרפי של הנבדק, חלקו השני בדק את ההתייחסות העקרונית

לבתי ספר שמספר תלמידיהם לא עלה על 500 היה לחינוך התורני לאומי, ומיעוט מוחלט (28 אחוז) לבתי הספר הממלכתיים. 44 אחוז מבתי הספר הגדולים (יותר מ-1000 תלמידים) השתייכו למגזר הממלכתי, אבל רק 7.4 אחוז (1) מן המוסדות במגזר הממלכתי דתי והתורני לאומי.

ב. פניות להטלת פיקוח וביקורת

טבלה 2 מציגה את התפלגות השכיחויות של סך כל המקרים בהם הספרנים בשלושת המגזרים התמודדו עם ניסיונות להטלת פיקוח וביקורת במהלך עבודתם כספרנים בבית הספר.

קיים הבדל בולט ומשמעותי מבחינה סטטיסטית בין המגזר הממלכתי לבין שני המגזרים הדתיים: בעוד שבמגזר הממלכתי יותר מחצי מבתי הספר דיווחו על אפס פניות, הרי במגזרים הדתיים השיעורים נמוכים הרבה יותר ונעים בין 11 ל-15 אחוז בלבד. שיעור בתי הספר שספרניהם דיווחו על פניה אחת עד עשר פניות הוא 41 אחוז בלבד במגזר הממלכתי, לעומת כ-70 אחוז בשני המגזרים האחרים. ההבדלים הללו באים כמובן לידי ביטוי גם במדדי הנטייה המרכזית: הממוצע במגזר הממלכתי הוא קרוב לשלוש ואילו הממוצע במגזר הממלכתי דתי גדול פי שניים (6.19) ובתורני לאומי אף יותר (6.94). החציון במגזר הממלכתי הוא אפס, לעומת 4.6 ו-4.8 בשני האחרים. מספר בתי הספר הדתיים הוא פחות ממחצית מספרם של המשתייכים למגזר הממלכתי (60 לעומת 127), אבל סך כל הפניות בהם רב מזה שבמגזר הממלכתי.

חשוב להדגיש כי הנתונים בטבלה 2 ובטבלות הבאות מתייחסים לכל שנות עבודתו של הנשאל בספריית בית הספר ועל כן יש לנתחם ולהבינם על רקע מספר שנות הוותק בספרייה, כלומר, לחלק את מספר המקרים, של הפרט או הקבוצה, במספר שנות הוותק. כבר צוין קודם כי הספרנים המגזר הממלכתי היו בעלי ותק ממוצע וחציון גבוה משמעותית מזה של עמיתיהם במגזר הממלכתי דתי, ועמיתיהם מהמגזר התורני לאומי עולים בוותק שלהם על שניהם. נתונים אלה מעצימים עוד יותר את הפערים שנמצאו בין המגזרים ושהצביעו על שיעור גבוה יותר של פניות ושל היענות להן במגזרים הדתיים, כפי שיפורט בהמשך.

שלוש הטבלות הבאות (3, 4, 5) מציגות את התפלגות הפניות לפי ההשתייכות המגזרית של בית הספר וזהות

לאומי (17.6 אחוז) בו נכללו ישיבות תיכוניות לבנים ואולפנות לבנות, השייכים פורמלית למגזר הממלכתי דתי, אך מאופיינים באווירה שונה ובדגש רב יותר על לימודים תורניים, שנלמדים מספר שעות רב יותר. הבדלים אלה הצדיקו ניתוח נפרד והשתקפו גם בממצאים. מגזר: במדגם היה רוב מוחלט לנשים (כ-95 אחוז) והגברים היו רק 5.3 אחוז, אולם נמצא הבדל משמעותי בין המגזר הממלכתי למגזרים הדתיים. נשים היו 97.6 אחוז במגזר הממלכתי לעומת 2.4 אחוז גברים, בעוד שבמגזרים הדתיים שיעור הגברים היה גבוה כמעט פי חמישה: 11.1 אחוז בממלכתי דתי ו-12.1 אחוז בתורני לאומי.

גיל: התפלגות הגילים היתה בלתי סימטרית: צעירים עד גיל 25 היו מיעוט מבוטל (2.7 אחוז) גילאי 26-35 היוו רק 13 אחוז, גילאי 36-45 - 15 אחוז ואילו הרוב המכריע, כמעט 70 אחוז, היו בני 46 או יותר. מציאות זו משתקפת גם בגיל הממוצע (48.5), בגיל החציוני הגבוה יותר (49.7) ובקטגוריה השכיחה, 46 ומעלה. ממצאים אלה מאשרים מחקר קודם (יצחקי, 2003) ב-1998 לגבי ספרני בתי ספר שמצא כי שתי הקבוצות הגדולות היו גילאי 41-50 וכן 51-60, שהיוו יחד קרוב ל-74 אחוז מהמדגם. בצירוף בני 61 ויותר (12.3 אחוז) היו בני 41 ויותר 86 אחוז (1) מכלל הנשאלים שם.

ותק בעבודה בספריית בית הספר: יותר מ-13 אחוז מהספרנים במגזר הממלכתי היו בעלי ותק של חמש שנים או פחות, לעומת יותר מ-22 אחוז בממלכתי דתי וכמעט 40 אחוז בתורני לאומי. 22 אחוז מהספרנים בבתי הספר הממלכתיים והממלכתיים דתיים היו בעלי ותק של שש עד עשר שנים, אבל רק 16 אחוז מהספרנים בבתי הספר התורנים לאומיים החזיקו בוותק דומה. 17 אחוז מבין ספרני החינוך הממלכתי היו בעלי ותק בינוני של 11 עד 15 שנה, כמו גם 22 אחוז מקרב ספרני החינוך הממלכתי דתי ורבע מהספרנים בחינוך התורני לאומי. מאידך גיסא, כמעט מחצית מספרני המגזר הממלכתי (47 אחוז) היו בעלי ותק רב של 16 שנה או יותר לעומת שליש בלבד מהספרנים בממלכתי דתי וכחמישית מהספרנים בחינוך התורני לאומי. הוותק הממוצע עמד על 15.4 שנה בממלכתי לעומת 13.9 ו-11.3 שנה בשני המגזרים הדתיים והחציונים היו 14.8, 11.8 ו-9.2 בהתאמה.

מספר התלמידים בבית הספר: הבדל משמעותי בין המגזרים נמצא לגבי מספר התלמידים בבית הספר. רוב בתי הספר (59 אחוז) שמספר תלמידיהם לא עלה על 500 היו מהחינוך הממלכתי דתי; רוב מכריע (78 אחוז)

טבלה 2

התמודדות של הספרנים עם ניסיונות להטלת פיקוח וביקורת במהלך עבודתם כספרנים

כל המדגם		מגזר תורני לאומי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר ממלכתי	מס' פניות
%	בתי ספר	%	%	%	
39.6	74	15.2	11.1	52.0	0
38.0	71	45.5	55.6	32.3	5 - 1
11.8	22	21.2	14.8	8.7	10 - 6
3.2	6	0	7.4	3.1	15 - 11
1.6	3	6.1	3.7	0	20 - 16
5.9	11	12.1	7.4	3.9	21 ומעלה
100.0		100.0	100.0	100.0	סה"כ
187		33	27	127	ס"ה בתי ספר
773		229	167	378	ס"ה פניות
4.13		6.94	6.19	2.98	ממוצע
2.33		4.81	4.57	0	חציון
0		5 - 1	5 - 1	0	קטגוריה שכיחה
5.97		7.41	6.43	5.09	סטיית תקן

טבלה 3

פניות ממנהל/ת בית הספר להטלת פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה או על פריטים מתוכו

כל המדגם		מגזר תורני לאומי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר ממלכתי	מספר פניות
%	מספר	%	%	%	
64.2	120	27.3	44.4	78.0	0
29.9	56	54.5	55.6	18.1	5 - 1
3.7	7	12.1	0	2.4	10 - 6
0.5	1	3.0	0	0	15 - 11
0	0	0	0	0	20 - 16
1.6	3	3.0	0	1.6	21 ומעלה
100.0	187	100.0	100.0	100.0	סה"כ
187		33	27	127	N
1.63		3.69	1.66	1.09	ממוצע
0		2.66	1.66	0	חציון
0		5 - 1	5 - 1	0	קטגוריה שכיחה
3.44		4.55	1.51	3.21	סטיית תקן

טבלה 4

פניות מהמורים בבית הספר להטלת פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה או פריטים מתוכו

מספר פניות	מבזר ממלכתי	מבזר ממלכתי דתי	מבזר תורני לאומי		כל המדגם	
			%	מספר	%	מספר
0	64.6	22.2	24.2	96	51.3	
5 - 1	31.5	59.3	60.6	76	40.6	
10 - 6	2.4	14.8	9.1	10	5.3	
15 - 11	0.8	0	3.0	2	1.1	
20 - 16	0.8	0	0	0	0	
21 ומעלה	0.8	3.7	3.0	3	1.6	
סה"כ	100.0	100.0	100.0	187	100.0	
N	127	27	33	187	187	
ממוצע	1.41	3.81	3.63	2.15	2.15	
חציון	0	2.86	2.67	0	0	
קטגוריה שכיחה	0	5 - 1	5 - 1	0	0	
סטיית תקן	2.80	4.54	4.44	3.57	3.57	

של הפונה. טבלה 3 מציגה את התפלגות הפניות לספרנים מטעם מנהל בית הספר והיא מראה הבדלים משמעותיים בין המגזרים. שיעור בתי הספר בהם לא נעשתה שום פנייה מהמורים גבוה ביותר במגזר הממלכתי (כמעט 65 אחוז) לעומת שני המגזרים האחרים: 22 אחוז במגזר הממלכתי דתי ו-24 אחוז במגזר התורני לאומי. בהשוואה לטבלה 3 (פניות מנהל) נראה כי במגזר הממלכתי ובממלכתי דתי (אבל לא בתורני לאומי) היו יותר פניות מצד מורים. הממוצעים והחציונים מאשרים את הפער הקיים בין המגזר הממלכתי לשני המגזרים האחרים: יותר מאשר פי 2.5. סיכום הממצאים מצביע על מידה מועטת יחסית של התערבות של המורים במגזר הממלכתי בתכנים של אוסף הספרייה לעומת המגזרים הדתיים. ראוי לציין כי הפעם, בניגוד לטבלה 3, נרשם במגזר הממלכתי דתי מספר גדול יותר של פניות מאשר במגזר התורני לאומי, גם אם בהפרשים קטנים, כפי שמראה השוואת הממוצעים והחציונים. ייתכן, כי הדבר הוא תוצאה מכך שנעשתה כבר בפועל צנזורה מוקדמת על ידי הספרן (או האחראי לרכישה) והכנסתם של כותרים בעייתיים לאוסף נמנעה כבר בשלב ההתחלתי והמסן של תהליך הרכישה. לעומת זאת, אפשר כי פיקוח רופף יותר מצד המנהל במגזר הממלכתי דתי איפשר רכישתם של ספרים כאלה והם עברו את הסינון הראשוני, ובשלב

של הפונה. טבלה 3 מציגה את התפלגות הפניות לספרנים מטעם מנהל בית הספר והיא מראה הבדלים משמעותיים בין המגזרים. שיעור בתי הספר בהם לא נעשתה שום פנייה הוא גבוה ביותר במגזר הממלכתי (כ-80 אחוז), נמוך יותר משמעותית בממלכתי דתי (רק 44 אחוז), ונמוך עוד יותר בתורני לאומי (27 אחוז). ממצא זה מקבל אישור נוסף כשבוחנים את שיעור בתי הספר בקטגוריות השונות, שדיווחו בחיוב על פנייה מהמנהל אל הספרן לסלק ספר מסוים מן האוסף. מדדי הממוצע והחציון משלימים את התמונה ומאשרים את המסקנה בדבר התבדלים המשמעותיים בין המגזרים: הממוצע, ובפרט החציון של מספר הפניות, גדלים ככל שעולה רמת האפיון הדתי של המגזר. ניתן לסכם כי הממצאים מצביעים על מידה מועטת יחסית של התערבות מצד מנהלי בית הספר במגזר הממלכתי בתכנים של אוסף הספרייה, לעומת מידה רבה יותר של התערבות בשני המגזרים הדתיים, בפרט בתורני לאומי.

מטבלה 4, המציגה את התפלגות הפניות של המורים, ניתן להיווכח שוב, כי קיים הבדל ניכר ומשמעותי מבחינה סטטיסטית בין המגזר הממלכתי לבין שני המגזרים האחרים וכן הבדלים קטנים בין המגזר הממלכתי דתי

טבלה 5 פניות מהורים להטלת פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה או פריטים מתוכו

מספר הפניות	מגזר ממלכתי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר תורני לאומי		כל המדגם
			%	מספר	
0	87.4	77.8	63.6	153	81.8
5 - 1	12.6	18.5	30.3	31	16.6
10 - 6	0	0	0	0	0
15 - 11	0	0	6.1	2	1.1
20 - 16	0	0	0	0	0
21 ומעלה	0	3.7	0	1	0.5
סה"כ	100.0	100.0	100.0	187	100.0
N	127	27	33	187	187
ממוצע	0.37	1.40	1.69		0.75
חציון	0	0	0		0
קטגוריה שכיחה	0	0	0		0
סטיית תקן	0.99	4.47	3.22		2.36

הצביעו על היקף רחב הרבה יותר של התערבות מצד הורי התלמידים ומצד קבוצות לחץ; (Hansen, 1987; Burrell, 1989; Simmons, 2001). ללא מחקר נוסף בנושא, קשה להכריע אם אכן המעורבות המועטת בישראל נבעת דווקא מכך שאינם מעלים על דעתם ספרים בלתי חינוכיים מצויים בתוככי מסגרת חינוכית, או שזו תוצאה של מבוכה ערכית וחוסר ביטחון של חלק גדול מציבור ההורים לגבי הכיוון החינוכי הראוי ואולי נבע הדבר מאדישות כללית ומחוסר אכפתיות כלפי המתרחש במערכת בה אמור ילדם להתחנך.

טבלה 6 שמסכמת את שלוש הטבלות הקודמות (מס' 3, 4, 5) בתוספת נתונים חדשים, מאפשרת השוואה נוחה יותר של היקף הפניות משלושת הגורמים: מנהל, מורים והורים, וכן של ממוצעי הפניות הכוללים בכל מגזר. מן הטבלה ניתן להסיק את המסקנות הבאות:

1. פרט למקרה אחד, קיים תמיד הבדל משמעותי בין שלוש המגזרים, מבחינת ממוצעי הפניות מכל שלוש הגורמים, להטלת פיקוח וביקורת על האוסף בספרייה. ממוצעי הפניות במגזר הממלכתי הם

מאוחר יותר היו פניות או תלונות לגביהם מצד מורים. בטבלה 5, המציגה את התפלגות הפניות מצד הורים, ניתן להבחין שוב בהבדלים בין המגזרים, אולם הפעם, הפערים הרבה יותר קטנים. שיעור בתי הספר בהם לא נעשתה שום פניה מההורים הוא גבוה מאוד בכל המגזרים, והפערים ביניהם הרבה יותר קטנים, אם כי עדין משמעותיים: 87 אחוז במגזר הממלכתי, 78 אחוז בממלכתי דתי ורק 64 אחוז בתורני לאומי. ראוי לציין כי אפילו במגזרים הדתיים מספר בתי הספר שדיווחו על יותר מאשר חמש פניות היה מועט למדי. השוואת הממוצעים מאשרת את ההבדלים בין המגזרים, אולם הקיטון בפערים ביניהם משתקף בשוויון החציונים: שלושתם מצביעים על אפס פניות.

לסיכום, הממצאים מצביעים על מידה מועטת למדי של התערבות ההורים בתכנים של אוסף הספרייה, כאשר היקף ההתערבות גדל ביחס ישר לאפיון הדתי של המגזר, אך הרוב המכריע של בתי הספר בכל המגזרים דיווח על אפס פניות מצד ההורים. נקודה זו ראויה לציין משום שממצאי מחקרים וסקרים בארה"ב,

טבלה 6
כניות אל הספרנים ממנהלת, מורים והורים
(מספר ממוצע של כניות לבית הספר; בסוגריים החציון)

ממוצע כניות לבית הספר מכל הגורמים	ס"ה כניות	מספר בתי הספר	ממוצע כניות מההורים	ממוצע כניות מהמורים	ממוצע כניות מהמנהלת	מגזר
2.89	367	127	0.37 (0)	1.41 (0)	1.09 (0)	ממלכתי
6.89	186	27	1.40 (0)	3.81 (2.86)	1.66 (1.66)	ממלכתי דתי
9.03	298	33	1.69 (0)	3.63 (2.67)	3.69 (2.66)	תורני לאומי
4.55	851	187	0.75 (0)	2.15 (0)	1.64 (0)	כל המדגם
	851		142	403	306	ס"ה פניות
	100%		16.7	47.3	36.0	%

אחוז באו מהורי התלמידים.

- המורים מתערבים בתכנים של אוסף הספרייה במידה רבה יותר יחסית למנהלי בתי הספר, וגם יותר מההורים, שהתערבותם מעטה ביותר. אפשר שהסיבות לכך היא שהמורים מרבים יותר להשתמש בספרייה בהשוואה למנהל ושהקשר בין הספרייה וצוותה לבינם הוא ישיר, תדיר ורצוף יותר. כמו כן, בבית הספר יש מורים רבים אך רק מנהל אחד וסגן ומשום כך ההסתברות של פנייה מצד המורים גדולה יותר.
- השוואה של סך כל הפניות במגזרים השונים לפי טבלה זו (6) עם הממצאים שהוצגו לעיל בטבלה 2 מראה על הבדלים, בפרט לגבי המגזר התורני לאומי. ההבדלים נובעים כנראה מפער בין תשובות הספרנים לשאלות בעלות ניסוח שונה: כאשר התבקשו המשיבים לסכם במספר אחד את כל הפניות מכל הגורמים, הם נטו להמעיט, אולם כאשר הם היו צריכים לפרט את מספר הפניות מכל גורם בנפרד, נטו המספרים להיות גבוהים מעט יותר. לכן, טבלה 6, אשר מבוססת על סיכום של שלוש קודמותיה ולא על תשובה ספציפית של הספרנים, נותנת מספרים גדולים יותר בשני המגזרים הדתיים. הניסיון במחקר שדה מלמד כי תשובות שמבוססות על סיכום נתונים על ידי המשיב נטות להיות פחות מדויקות מאשר תשובות לשאלות ספציפיות שאינן דורשות סיכום נתונים. מכל מקום,

- הנמוכים ביותר, בהשוואה לשני המגזרים האחרים, ובמגזר התורני לאומי ממוצעי הפניות הם הגבוהים ביותר, חוץ מחריג אחד והוא ממוצע הפניות של המורים במגזר הממלכתי דתי, העולה במעט על זה שבמגזר 1. התורני לאומי. ראוי לציין, כי הפער בין המגזר הממלכתי לבין שני האחרים הוא למעשה גדול יותר אם נביא בחשבון את הוותק הגבוה יותר במגזר הממלכתי ואת העובדה שבתי הספר שלו גדולים הרבה יותר מבחינת מספר התלמידים (ראו לעיל) ולכן מספר המורים הממוצע בכל בית ספר הוא גדול יותר, מה שמקטין את ממוצע הפניות של מורה.
- הממצא לגבי זהותו של הפונה להטלת פיקוח וביקורת על האוסף בספרייה דומה מאוד בכל שלושת המגזרים והוא מצביע חד משמעית על כך שבראש רשימת הפונים נמצאים מורי בית הספר, אח"כ המנהל ולבסוף ההורים. קיים חריג אחד והוא המגזר התורני לאומי שבו הממוצע וחציון הפניות של המורים קרובים מאוד לאלו של מנהלי בתי הספר, אינדיקציה למעורבות גדולה יותר של המנהלים במגזר זה בנעשה בספרייה בהשוואה לשני המגזרים האחרים.
- מבט כולל על שלושת המגזרים מאשר מסקנה זו: קרוב למחצית (47 אחוז) מסך כל הפניות אל הספרנים הגיעו מהמורים (403 מתוך 851) קצת יותר משליש (36 אחוז) היו מצד מנהלי בתי הספר ורק 17

טבלה 7

התפלגות סוגי הספרים (תחומי נושא) אשר לגביהם קבלו הספרנים פנייה מצד מנהל/ת בית הספר, מורים, או הורים, להטלת פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה *

כל המדגם		מגזר תורני לאומי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר ממלכתי	תוכן הספר, שהיה עילת (נושא) הפניה, הכל :
%	מספר	%	%	%	
26.7	50	60.6	59.3	11.0	תיאורים פורנוגרפיים רכים
25.7	48	42.4	48.1	16.5	תיאורים פורנוגרפיים קשים
20.3	38	57.6	33.3	7.9	פגיעה בדת היהודית, מצוותיה, עקרונותיה או ערכיה
18.7	35	39.4	25.9	11.8	תיאורי אלימות קשים
17.6	33	48.5	37.0	5.5	מסר או הטפה למתירנות מינית
16.6	31	36.4	18.5	11.0	תיאור הדת הנוצרית ברוח מיסיונרית
15.0	28	24.2	18.5	11.8	מסר או הטפה לגזענות
13.4	25	30.3	7.4	10.2	אהדה לשימוש בסמים
9.6	18	15.2	3.7	9.4	הכחשת השואה
7.5	14	12.1	7.4	6.3	אהדה לכתות ולחברות בהן
7.5	14	18.2	0	6.3	מסר פרו ערבי (צדוד בטיעון הערבי נגד ישראל)
2.7	5	3.0	0	3.1	אהדה לחזרה בתשובה או הטפה לה
0.5	1	0	0	0.8	אהדה להתנחלויות בשטחים, לגוש אמונים וכיו"ב
0	0	0	0	0	ספרים שחוברו על-ידי מנהיגי גוש
				142	ס"ה סוגי פניות שדווחו **
	187	33	27	127	מס' בתי ספר במגזר זה

* האחושים בעמודות השונות מסתכמים ביותר מ-100 אחוז מפני שניתן היה לסמן יותר מאפשרות אחת. הטבלה מסודרת לפי סדר יורד של האחושים במדגם כולו (סדר אחרון).

** סך כל סוגי הפניות כאן קטן בהרבה מסך כל הפניות שבטבלה 6 אשר כוללת (בניגוד לטבלה 7) גם חזרות של פניות לגבי אותו סוג.

ניתן לומר כי ההפרשים אינם גדולים (פרט למגזר התורני לאומי) וכי הצלבת התשובות מאשרת באופן כללי את הממצאים.

סקרים שנעשו בקנדה העלו כי 40 אחוז מן התלונות היו מהורים (Hansen, 1987) ולגבי ארה"ב מצא Burress (1989) כי שיעור תלונות הורים עלה מ-48 אחוז בשנות ה-60 ל-78 אחוז בשנות ה-80. גם סקרי ALA הראו כי לעומת כ-30 אחוז מהפניות לספריות בתי ספר בארה"ב שנעשו על ידי מנהלים ומורים, רוב מכריע של התלונות, יותר מ-70 אחוז, באו מגורמי חוץ, כגון הורים וקבוצות לחץ (Simmons, 2001). בניגוד לכך, המחקר הנוכחי מצביע על שיעור הרבה יותר גבוה, יותר מ-80 אחוז, של פניות מצד מנהלים ומורים, ושיעור נמוך למדי של תלונות הורים. אפשר כי ההסבר לחבדל משמעותי זה נעוץ בדפוסי מעורבות גדולה יותר של הורים וקבוצות לחץ בארה"ב בנעשה בין כותלי בית הספר ובספרייתו. ייתכן גם שהורים בישראל נוטים יותר לפנות למנהל ולא לספרנים וכך חלק מפניות המנהל לספרן משקף בעצם פניות של הורים אליו. אין בידט תשובה חד משמעית לשאלה זו והדבר טעון מחקר נוסף.

ג. סוגי הספרים מושאי הפניות

טבלה 7 מציגה את התשובות לשאלה בה התבקשו הספרנים לסמן (מתוך רשימה נתונה) את סוגי הספרים אשר לגביהם קיבלו פנייה כלשהי להטלת פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה. הרשימה כללה 14 סוגי ספרים והנשאלים הורשו לסמן יותר מסוג אחד ולהוסיף נושאים לרשימה. הרשימה לא כללה הגדרות או דוגמאות של הסוגים שנידונו הן בגלל הקושי הרב למצוא הגדרה מוסכמת ומקובלת לרובם והן בגלל הרצון להימנע מאריכות יתר של השאלון. מהי בעצם ההגדרה של פורנוגרפיה, למשל (האם היא עניין של גיאוגרפיה?) והיכן בדיוק הגבול בינה לבין ארוטיקה, הנחשבת בחוגים רבים ללגיטימית יותר? מסתבר, כי כל אחד מן הנשאלים נתן לסוגים הללו את הפירוש האישי הסובייקטיבי שלו ולכן אפשר כי ספר שנחשב על-ידי ספרן במגזר הממלכתי פורנוגרפיה רכה נחשב פורנוגרפיה קשה על ידי עמיתו מן המגזר התורני לאומי. על רקע מגבלה זו יש להבין את טבלה 7 ואת המסקנות דלהלן:

1. קיימים הבדלים ניכרים, לגבי רוב סוגי הספרים, בין שלושת המגזרים. ברוב המקרים, שיעור בתי

הספר בהם היו פניות או תלונות לגבי סוגי ספרים אלה, הוא הגבוה ביותר במגזר התורני לאומי, נמוך יותר משמעותית בממלכתי דתי ונמוך עוד יותר בממלכתי. אבל יש חריגים: שיעורי הפניות המדווחים על ידי ספרנים במגזר הממלכתי דתי לגבי ספרים שתוכנם הכיל תיאורים פורנוגרפיים רכים וקשים, אינם נופלים מן השיעורים המקבילים בתורני לאומי, ולגבי פורנוגרפיה קשה השיעור אף גבוה יותר (48 אחוז לעומת 42.4 אחוז). כמו כן, היה שיעור הפניות במגזר הממלכתי לגבי ספרים שתוכנם הכיל אהדה לשימוש בסמים והכחשת השואה גבוה מן השיעורים המקבילים במגזר הממלכתי דתי.

2. מבט על הדירוג במדגם כולו מראה כי הפניות הללו (מצד מנהל, מורים או הורים) נעשו בעיקר לגבי ספרים אשר תוכנם הכיל תיאורים פורנוגרפיים רכים (27 אחוז) או קשים (26 אחוז), פגיעה בדת היהודית ובערכיה (20 אחוז), אלימות קשה (19 אחוז), מתירנות מינית (18 אחוז), הטפה לנצרות (17 אחוז), מסר גזעני (15 אחוז), אהדה לשימוש בסמים (13 אחוז), הכחשת השואה (10 אחוז), אהדה לכתות (7.5 אחוז) ומסר פרו ערבי (7.5 אחוז).

3. בחינה השוואתית של הדירוג בשלושת המגזרים מלמדת כי חמשת הסוגים הראשונים ברשימה משותפים לשני המגזרים הדתיים, בשינויים קלים. תיאורים פורנוגרפיים רכים הם במקום ראשון בשני המגזרים, מסר למתירנות מינית - במקום שלישי ואלימות קשה - במקום החמישי. תיאורים פורנוגרפיים קשים ופגיעה בדת היהודית נמצאים במקומות השני והרביעי במגזר הממלכתי דתי ובדירוג הפוך בתורני לאומי. גם במגזר הממלכתי נמצאים התיאורים הפורנוגרפיים והאלימות בחמשת המקומות הראשונים, אולם מסר לגזענות ומיסיונריות נוצרית מדורגים גבוה יחסית, ואילו מתירנות מינית ופגיעה בדת היהודית ובערכיה דורגו במקומות נמוכים יותר.

4. עקרונית, חשוב לציין כי שיעור נמוך אשר דווח על ידי הספרנים לגבי סוג מסוים איננו מעיד בהכרח על יחס ליברלי באותו מגזר כלפי סוג זה, אלא רק על העדר פניות לסילוק ספרים מן הסוג הזה. סביר לשער, לפחות לגבי חלק מהקטגוריות, כי העדר הפניות הוא תוצאה מן העובדה שנעשתה צנזורה מקדימה מצד הספרנים (או האחראים לרכישה)

(ראו סעיף 4 לעיל) או על כך שהנשוא לא עורר בקרב מנהלים, מורים והורים התנגדות חריפה הגוררת פניה או תלונה? האפשרות השנייה נראית סבירה יותר.

ד. היענות חיובית למניות

שלוש הטבלות הבאות (8, 9, 10) מציגות את התפלגות המקרים של היענות חיובית, כלומר ביצוע פיקוח וביקורת בפועל מצד הספרנים לגבי אוסף הספרייה בעקבות פנייה מצד מנהל, מורה או הורה. ראוי להדגיש כי הקטגוריה הראשונה (אפס מקרים) כוללת כמובן גם את המקרים בהם לא היתה שום פנייה אל הספרנים (ראו טבלות 3, 4, 5 לעיל) וממילא לא היה מקום להיענות. דיון בהשוואה עם נתוני הפניות יובא להלן במסקנות מטבלה 12, סעיף 4.

טבלה 8 מציגה את המקרים בהם הספרנים נענו לפניית המנהל וסילקו את הפריט הבעייתי כביכול מן האוסף. ההבדל בין המגזר הממלכתי לבין שני המגזרים האחרים הוא משמעותי: שיעור בתי הספר בהם לא התרחש הדבר כלל גבוה ביותר במגזר הממלכתי (83.5 אחוז) ונמוך בהרבה באחרים: 63 אחוז בממלכתי דתי ו-33 אחוז בתורני לאומי. ממצא זה מקבל אישור נוסף כשבוחנים את שיעור בתי הספר בהם נענו הספרנים בחיוב לפניות של המנהל. הממוצע במגזר הממלכתי דתי (1.85) גדול פי שניים מזה של הממלכתי (0.88) ובמגזר התורני לאומי הממוצע גבוה בהרבה (4.72). ערכי החציונים, הקטנים מן הממוצעים, משקפים את העובדה שכל שלוש ההתפלגויות הן אסימטריות חיוביות, כלומר שרוב התצפיות נמצאות בערכים הנמוכים של הסולם ומיעוטן בערכים הגבוהים יותר. בשני המגזרים הראשונים החציון הוא אפס, משום שיותר ממחצית הספרנים ענו בשלילה ורק במגזר התורני לאומי החציון גדול מאפס (2.64) משום ששליש בלבד ענו בשלילה ויותר מ-42 אחוז דיווחו על היענות חיובית בין פעם אחת לחמש פעמים. לסיכום, הממצאים מצביעים על היענות יחסית גבוהה יותר במגזר התורני לאומי, נמוכה יותר בממלכתי דתי ונמוכה עוד יותר בממלכתי.

בטבלה 9, המציגה את תגובות הספרנים לפניות מורים, בולט שוב ההבדל המשמעותי בין המגזר הממלכתי לשני האחרים. שיעור בתי הספר בהם לא התרחש הדבר כלל גבוה ביותר במגזר הממלכתי (77 אחוז) ונמוך בהרבה באחרים: 48 אחוז בממלכתי דתי ו-30 אחוז בתורני לאומי. ממצא זה מקבל אישור נוסף הן מהשוואת שיעור בתי הספר בהם אכן נענו הספרנים בחיוב לפניות

לגבי ספרים בקטגוריה זו והכנסתם לאוסף נמנעה כבר בשלב ההתחלתי והמסנן של תהליך הרכישה. כך אפשר להסביר, למשל, את הממצא התמוה לכאורה, שבמגזר התורני לאומי היה שיעור בתי הספר בהם היו פניות לגבי פורנוגרפיה קשה (42 אחוז) נמוך יותר מאשר בממלכתי דתי (48 אחוז). סביר שהפיקוח הרופף יותר במגזר הממלכתי דתי אפשר רכישתם של ספרים מעין אלו והם עברו את הסיון הראשוני, אבל אחר כך היו פניות תלונות לגביהם. אותו הסבר ניתן לתת גם לפערים בין המגזר הממלכתי לממלכתי דתי, לגבי הקטגוריות שבהן השיעורים בממלכתי דתי נמוכים יותר, כגון אהדה לסמים (7.4 אחוז מול 10 אחוז בממלכתי) והכחשת השואה (4 אחוז מול 9 אחוז בממלכתי).

5. הסבר זה אינו סביר לגבי קטגוריות כגון פגיעה בדת היהודית וכו', תיאורי אלימות קשים, מסר של מתירנות מינית ועוד, אשר לגביהם קשה להסכים שהשיעור הנמוך מאוד יחסית של פניות במגזר הממלכתי נובע מסינון מקדים על ידי הספרנים. לא סביר כי דווקא במגזר הממלכתי בוצע סינון מקדים לגבי סוגים אלה ולא במגזרים הממלכתי דתי והתורני לאומי, שבהם שיעורי הפניות לגבי סוגים אלה גבוהים יותר באופן משמעותי. מחקרים קודמים הצביעו על פתיחות רבה יותר במגזר הממלכתי לגבי סוגי ספרים אלה ודומיהם (יצחקי, 1998; 2001, Yitzhaki). לפיכך, נראה כי לגבי סוגים אלה יש לקבל את הממצא כפשוטו, דהיינו כאינדיקטור למידת הרגישות בכל אחד מן המגזרים כלפי סוג זה של ספרים.

6. גם במגזר הממלכתי, למרות פתיחותו הרבה יותר יחסית, היו פניות על רקע של הטפה לנצרות (12 אחוז), פגיעה בדת היהודית (8 אחוז), ומסר פרו ערבי (6 אחוז), לצד פניות בכיוון הנגדי, נגד ספרים שתוכנם אוהד או מטיף לחזרה בתשובה (3 אחוז, שהם ארבעה בתי ספר בלבד).

7. נקל להבין כי לא היו כלל פניות במגזרים הדתיים לגבי הקטגוריות של אהדה להתנחלויות וספרים של מנהיגי גוש אמונים, אבל מעניין לציון, כי כמעט אותו מצב שרר גם במגזר הממלכתי, פרט לבית ספר בודד שדיווח על פנייה או תלונה לגבי הקטגוריה של אהדה להתנחלויות, לגוש אמונים וכו"ב. האם העדר פניות במגזר הממלכתי מלמד על סינון מקדים ועל כך שמראש לא נרכשו ספרים בעלי מסר שנוי במחלוקת,

טבלה 8

ביצוע במועל של פיקוח וביקורת מצד הספרנים בעקבות פנייה ממנהלת בית הספר

כל המדגם		מגזר תורני לאומי	מגזר ממלכתי דתי	מגזר ממלכתי	מספר אירועים שדווחו
%	בתי ספר	%	%	%	
71.7	134	33.3	63.0	83.5	0
21.4	40	42.4	33.3	13.4	5 - 1
2.7	5	9.1	0	1.6	10 - 6
1.1	2	6.1	0	0	15 - 11
0.5	1	3.0	0	0	20 - 16
2.7	5	6.1	3.7	1.6	21 ומעלה
100.0		100.0	100.0	100.0	סה"כ
187		33	27	127	N
1.70		4.72	1.85	0.88	ממוצע
0		2.64	0	0	חציון
0		5 - 1	0	0	קטגוריה שכיחה
4.30		6.37	4.46	3.13	סטיית תקן

בטבלה 8 לגבי פניות המנהל, ואילו בתורני לאומי היא דווקא נמוכה יותר, אולי על רקע מעורבות גדולה יותר של המנהל לגבי תוכן הספרייה במגזר התורני לאומי כפי שכבר צוין קודם.

טבלה 10, המציגה את תגובות הספרנים לפניות הורים, מלמדת כי בניגוד לטבלות 8 ו-9, המגזר הממלכתי דתי אינו שונה מן הממלכתי, ואפילו נפל ממנו במעט במספר הדיווחים על היענות לפניות הורים. בשניהם דיווחו יותר מ-95 אחוז מהספרנים על אפס מקרים ורק שיעור קטן ביותר (5-4 אחוז) דיווחו על מקרה אחד עד חמישה מקרים של היענות חיובית. המגזר התורני לאומי שונה משמעותית משניהם, עם 27 אחוז מספרניו שדיווחו על מקרה עד חמישה מקרים כאלה, אולם גם בו הרוב המכריע (כ-73 אחוז) דיווחו על אפס מקרים, שוב בניגוד בולט לטבלות 8 ו-9 (מנהל ומורים) בהן רק מיעוט דיווח על אפס מקרים. הממוצע במגזר הממלכתי דתי (0.11) קטן במעט מן המקביל לו בממלכתי (0.14) וזה

של מורים בבית הספר (השיעורים גבוהים הרבה יותר במגזרים הדתיים) והן מהשוואת הממוצעים: הממוצע במגזר הממלכתי דתי (2.11) גדול יותר מפי שניים מזה של הממלכתי (0.96) ובמגזר התורני לאומי הוא הגבוה ביותר (3.0). ערכי החציונים, הקטנים מן הממוצעים, משקפים שוב את האסימטריות החיובית של ההתפלגויות בכלל המגזרים, משום שרוב התצפיות מצויות בערכים הנמוכים של הסולם. במגזר הממלכתי החציון הוא אפס, משום שרוב מכריע (77 אחוז) ענו בשלילה ואילו במגזרים הממלכתי דתי והתורני לאומי החציונים הם 1.75 ו-2.46; אינדיקציה למיעוט המקרים המדווחים.

לסיכום, לפנינו אותה מגמה שנצפתה לעיל לגבי פניות ממנהלים, בשינויים קלים. הממצאים מצביעים על היענות חיובית גבוהה יותר יחסית במגזר התורני לאומי לפניות מורים, היענות נמוכה יותר בממלכתי דתי ונמוכה עוד יותר בממלכתי. שכיחות ההיענות במגזר הממלכתי והממלכתי דתי לפניות מהמורים גדולה יותר מזו שדווחה

טבלה 9

ביצוע בפועל של פיקוח וביקורת מצד הספרנים בעקבות פנייה ממורים בבית הספר

כל המדגם		מגזר תורני לאומי	ממלכתי דתי	ממלכתי	מספר אירועים שדווחו
%	בתי ספר	%	%	%	
64.5	120	30.3	48.1	77.0	0
29.6	55	54.5	40.7	20.6	5 - 1
4.3	8	12.1	11.1	0.8	10 - 6
1.1	2	3.0	0	0.8	15 - 11
0	0	0	0	0	20 - 16
0.5	1	0	0	0.8	21 ויותר
100.0		100.0	100.0	100.0	סה"כ
186		33	27	126	N
1.49		3.00	2.11	0.96	ממוצע
0		2.46	1.75	0	חציון
0		5 - 1	0	0	קטגוריה שכיחה
2.80		3.01	2.56	2.65	סטיית תקן

גבוהה של פניות מהורים. מהשוואת שיעורי הפניות של הורים לשיעורי ההיענות החיובית להן (טבלה 5 וטבלה 10) ניתן להסיק כי הספרן המועסק בבית ספר המשתיך למגזר התורני לאומי נוטה יותר להיענות בחיוב לפניות מההורים לסלק פריטים מאוסף הספרייה בהשוואה לספרנים בשני המגזרים האחרים. טבלה זו שמסכמת את שלוש הטבלות הקודמות בתוספת נתונים חדשים, מאפשרת השוואה נוחה יותר של היקף הפניות משלושת הגורמים ושל ממוצעי הפניות בכל מגזר. מן הטבלה ניתן להסיק את המסקנות הבאות:

- במגזרים הממלכתי דתי והתורני לאומי המספר גבוה מעט המספר הממוצע של ביצוע בפועל בעקבות פניות מהמנהל (טבלה 10) מהמספר הממוצע של פניות מצדו (טבלה 6) ויתכן גם סך כל המקרים של ביצוע (319) גבוה מן הפניות (306). הסבר אפשרי לכך הוא שבשאלון ניתנו קטגוריות רחבות (1-5, 6-10 וכיו"ב) ולכן ייתכן שבשאלה לגבי פניות, סימן הנשאל קטגוריה מסוימת והתכוון למספר הקרוב לגבול העליון שלה, ואילו בשאלה לגבי ביצוע הוא סימן שוב אותה קטגוריה אבל התכוון לקצה התחתון שלה. החישוב של הממוצעים (ושל סך כל הפניות) נעשה לפי

של המגזר התורני לאומי גבוה פי כמה משניהם (0.81). ערכי החציונים, הקטנים מהממוצעים, משקפים שוב את האסימטריות החיוביות של ההתפלגויות בכל המגזרים, אלא שהפעם מידת האסימטריה קיצונית עוד יותר, מכיוון שכל התצפיות מרוכזות בקצה התחתון של הסולם. בשלושת המגזרים החציון הוא אפס, משום שהרבה יותר מחצי מהספרנים ענו בשלילה, כלומר, דיווחו על אפס מקרים.

לסיכום, התמונה שלפנינו שונה מזו שנצפתה לעיל לגבי פניות מצד המנהל/ת והמורים. הממצאים מצביעים על היענות חיובית גבוהה יותר יחסית לפניות מצד הורים במגזר התורני לאומי לעומת היענות נמוכה במגזרים הממלכתי והממלכתי דתי. שכיחות ההיענות בכל המגזרים לפניות של הורים נמוכה באופן משמעותי מזו שדווחה לגבי פניות המנהל והמורים, בין היתר, גם משום שמספר הפניות מצד הורים היה נמוך באופן משמעותי ממספר הפניות מצד מנהל ומורים. ההסבר נעוץ, כפי הנראה, במעורבות נמוכה ביותר מצד הורים במתרחש בספרייה ובתוכנה והדבר נכון בעיקר לגבי המגזרים הממלכתי והממלכתי דתי ופחות לגבי התורני לאומי, אשר לגביו כבר ראינו לעיל (טבלה 5) שיעור הרבה יותר

טבלה 10
ביצוע במועל של כיקוח וביקורת על ידי הספרנים בעקבות פנייה מהורים

כל המדגם	מגזר תורני לאומי		מגזר ממלכתי דתי		מספר אירועים שדווחו
	בתי ספר	%	%	%	
%					
91.4	170	72.7	96.3	95.2	0
8.6	16	27.3	3.7	4.8	5 - 1
0	0	0	0	0	10 - 6
0	0	0	0	0	15 - 11
0	0	0	0	0	20 - 16
0	0	0	0	0	21 ומעלה
100.0		100.0	100.0	100.0	סה"כ
186		33	27	126	N
0.25		0.81	0.11	0.14	ממוצע
0		0	0	0	חציון
0		0	0	0	קטגוריה שכיחה
0.84		1.35	0.57	0.64	סטיית תקן

- במבחן התוצאה פניות מצד המנהל זכו למידה גבוהה יותר של היענות יחסית לפניות מורים, למרות שהאחרונים פנו יותר (ראה טבלה 6). כמעט מחצית (49.4 אחוז) ממקרי ההיענות היו לפניות המנהל (319 מתוך 645), 43 אחוז היו לפניות מורים ורק 7.4 אחוז לפניות של הורי התלמידים. מידת ההיענות שונה, איפוא, בהתאם לזהותו של הפונה וסביר לתלות זאת במעמדו המיוחד של המנהל בבית הספר. להשקפתו של מנהל בית הספר יש השפעה לא מעטה על תגובת הספרן כלפי דרישה או בקשה לסילוק פריט מהאוסף, במיוחד אם הפונה הוא המנהל עצמו. סביר לשער כי מרבית הספרנים יהססו לסכן את מקום עבודתם בכך שיתמכו בחופש הביטוי ויתנגדו לדעת המנהל בהתעורר מחלוקת לגבי החומר המצוי בספרייה. בקונפליקט בין עקרונות המקצוע לבין המעביד והמחויבות של הספרן למשפחתו ולקריירה שלו, המשקל נוטה בדרך כלל, לטובת האחרונים (Malley, 1990; Hopkins, 1993, 1995, 1998a; Saykanic, 2000).
- נקודות אמצע ומכאן השוני הקטן בממצאים הסופיים. יתכן גם שהנשאלים לא היו עקביים בתשובותיהם, המבוססות על זיכרון לגבי אירועים שהתרחשו במשך שנים ולא שמו לב לסתירה מסוימת בין תשובותיהם לשתי שאלות שונות.
- פרט למקרה אחד (פניות הורים בממלכתי דתי) קיים תמיד הבדל משמעותי בין שלושת המגזרים, מבחינת הממוצעים של היענות חיובית. מספר המקרים הממוצע לבית ספר במגזר הממלכתי הוא הנמוך ביותר ובתורני לאומי הוא הגבוה ביותר.
- הממצא לגבי זהות הפונה, לו נענו הספרנים באופן חיובי, דומה במגזרים הממלכתי והממלכתי דתי: בראש הרשימה נמצאים מורי בית הספר, אח"כ המנהל ולבסוף ההורים. כמו לגבי הפניות (טבלה 6) גם כאן הריג הוא המגזר התורני לאומי שבו ההיענות לפניות מצד המורים נמוכה יחסית מההיענות לפניות מצד המנהל והדבר מחזק את מסקנתנו לעיל שבמגזר זה קיימת כנראה מעורבות גדולה ופעילה יותר (ויעילה יותר מבחינת התוצאה) של המנהל בנעשה בספרייה בהשוואה לשני המגזרים האחרים.
- הממוצעים הנמוכים מאוד של מקרי היענות לפניות

טבלה 11

ביצוע בפועל על-ידי הספרנים של פיקוח וביקורת על אוסף הספרייה או פריטים מתוכו (מספר ממוצע של מקרים לבית ספר; בסוגריים - החציון)

ממוצע לבית ספר	מספר בתי ספר	מקרים של ביצוע בפועל של פיקוח וביקורת על האוסף בעקבות פנייה מצד:			מנזר
		הורים	מורים	מנהל/ת בית הספר	
1.99	127	0.14 (0)	0.96 (0)	0.88 (0)	ממלכתי
4.07	27	0.11 (0)	2.11 (1.75)	1.85 (0)	ממלכתי דתי
8.54	33	0.81 (0)	3.00 (2.46)	4.72 (2.64)	תורני לאומי
3.45	187	0.25 (0)	1.49 (0)	1.70 (0)	כל המדגם
	645	48	278	319	ס"ה מקרים
	100%	7.4	43.1	49.4	%

ומשמעותיים מבחינה סטטיסטית ($p < 0.001$) בין שיעורי ההיענות החיובית לפונים השונים. שיעורי ההיענות למנהל הם הגבוהים ביותר, עולים על 100 אחוז (1) במגזרים הדתיים ואפילו במגזר הממלכתי הם עומדים על כ-81 אחוז והסבר לכך כבר ניתן קודם לכן (שיעור גבוה מ-100 אחוז עשוי לנבוע מהערכת חסר של מספר הפניות או מהערכת יתר של מספר ההיענויות). שיעורי ההיענות לפניות מורים נמוכים יותר ונעים בין 55-83 אחוז, והנמוכים ביותר הם שיעורי ההיענות לפניות הורים, הנעים בין 8 אחוז בלבד במגזר הממלכתי דתי ל-48 אחוז בתורני לאומי. ממצא זה משתקף גם בשיעורים לגבי המדגם כולו: יותר מ-100 אחוז (1) של היענות לגבי פניות המנהל, כ-70 אחוז לגבי פניות מורים ורק 34 אחוז לגבי פניות הורים. הספרנים מרגישים כנראה מחויבות גדולה הרבה יותר להיענות לפניות מצד המורים, עמיתיהם לעבודה, ובמיוחד לפניות מצדו של המנהל הממונה עליהם, ומחויבות פחותה בהרבה כלפי פניות מצד הורים, אשר מעורבותם בחיי בית הספר והשפעתם עליהם מועטות למדי. אף Hansen (1987) מצאה כי ההיענות לפניות הורים היתה נמוכה יותר יחסית. שיעורי ההיענות במגזר התורני לאומי הם הגבוהים ביותר בשלושת סוגי הפונים. לעומת זאת, בניגוד

הורים מצביעים, כאמור לעיל, על מידה מועטת למדי של התערבות נושאת תוצאות מצד הורים בתכנים של אוסף הספרייה. אפילו במגזר התורני לאומי, בו הממוצע גבוה פי כמה מאשר בשני המגזרים האחרים, הוא עדיין פחות מאשר מקרה אחד על כל בית ספר (0.81) והממוצע של כל המדגם עומד על 0.25 בלבד. נקודה זו ראויה לציון משום שממצאי מחקרים וסקרים בארה"ב מצביעים, כאמור, על היקף רחב הרבה יותר של התערבות מצד הורי התלמידים בבית הספר, כפי שנאמר כבר לעיל בניתוח של טבלה 6 (Hansen, 1987; Burrell, 1989; Simmons, 2001). לא נמצאו קשרים בעלי משמעות סטטיסטית בין שיעור ההיענות לפניות המתלוננים לבין המאפיינים הדמוגרפיים של הספרנים. בטבלה 12 מוצגים השיעורים (באחוזים) של היענות חיובית לפניות אל הספרנים, כאשר היענות חיובית (או היענות) הגדרו כביצוע פעולת פיקוח וביקורת, היינו סילוק הפריט מושא הפנייה מאוסף הספרייה, או לפחות הגבלת הגישה אליו. שיעורי ההיענות חושבו על ידי חלוקת הממוצע של מקרי ההיענות לבית ספר (טבלה 11) בממוצע של מספר הפניות לבית ספר (טבלה 6). מן הטבלה ניתן להסיק את המסקנות הבאות:

1. בכל המגזרים קיימים פערים גדולים ביותר
2. יותר בשלושת סוגי הפונים. לעומת זאת, בניגוד

טבלה 12
שיעורי היענות לפניות לפיקוח על אוסף הספרייה

מגזר	מתוך פניות מנהל/ת	מתוך פניות מורים	מתוך פניות הורים	מספר בתי ספר	ס"ה פניות	ס"ה מקרי היענות לפניות	שיעור הפניות שנענו בחיוב
ממלכתי	80.7%	68.1%	37.8%	127	367	253	68.9%
ממלכתי דתי	*111.4%	55.4%	7.9%	27	186	110	59.1%
תורני לאומי	*127.9%	82.6%	47.9%	33	298	282	94.6%
ס"ה מקרי היענות בחיוב לפניות	319	278	48			645	
ס"ה פניות	306	403	142				
כל המדגם	103.7%	69.3%	33.8%	187	851		75.8%

* ראו הסבר להלן בסעיף 1.

יותר מ-75 אחוז, כלומר, במוצע נענו בחיוב שלוש מתוך ארבע פניות אל הספרנים. לאור משקלו הגדול של המגזר הממלכתי במדגם הנוכחי (כמעט 70 אחוז) שיעור כולל זה משקף שיעורים גבוהים למדי של היענות חיובית גם במגזר זה, כמתואר לעיל.

4. להשלמת התמונה יש לציין כי החישובים של שיעורי היענות מבוססים על ממוצעים מגזריים שלפעמים מטשטשים שונות לא מעטה בתוך המגזר גופו. כך למשל, השוואת שיעורי הספרנים שדיווחו על אפס פניות (טבלות 5,4,3) לשיעורי המדווחים על אפס היענויות (טבלות 10,9,8) והגדרת הפרש ביניהם כסירוב להיענות לפנייה מובילים למסקנה כי דווקא במגזר הממלכתי דתי היו השיעורים הגבוהים ביותר של ספרנים שסירבו לפניות (18.6 אחוז, 25.9 אחוז ו-18.5 אחוז לפניות מנהל, מורים והורים בהתאמה) לעומת 6-12 אחוז בלבד בממלכתי ובתורני לאומי. ביטוי לכך ניתן למצוא גם בנתוני טבלה 12 לגבי מורים והורים.

סיכום ומסקנות

א. נמצאו הבדלים משמעותיים בין שלושת המגזרים, הן לגבי היקף הפניות מכל שלושת הגורמים (מנהל, מורים, הורים) והן לגבי היענות להן, כלומר,

למצופה, שיעורי היענות במגזר הממלכתי גבוהים משמעותית מאלו של הממלכתי דתי בכל הנוגע לפניות מורים והורים ורק שיעור היענות לפניות המנהל הוא גבוה יותר בממלכתי דתי. ממצא זה משתקף גם בשיעורים הכוללים, לגבי המדגם כולו, ללא הפרדה בין סוגי הפונים: כ-60 אחוז במגזר הממלכתי דתי, קרוב ל-70 אחוז בממלכתי וכמעט 95 אחוז (!) במגזר התורני לאומי. ניתן לדרוש נתון אחרון זה לגנאי או לשבח, תלוי בזווית הראייה. יש הרואים זאת ככניעה מוגזמת של הספרנים ללחצים מתוך בית הספר ומחוצה לו ומצד שני, כפי שצוין לעיל בסקירת הספרות, יש אנשי מקצוע הרואים זאת באור חיובי כביטוי של שיתוף פעולה בין הספרנים לבין השותפים האחרים במעשה החינוכי, ושל נכונותם לקבל מהם ביקורת ולהטות אוזן קשובה להערותיהם ולהשגותיהם. שיעורי היענות החיובית במגזר הממלכתי לגבי פניות מורים והורים אף הם גבוהים למדי והפער בינם לבין מקביליהם במגזר התורני לאומי איננו כה גדול, אף כי עדיין משמעותי: 68 אחוז לעומת 83 אחוז (מורים) ו-38 אחוז לעומת 48 אחוז (הורים).

3. לגבי המדגם כולו שיעור היענות הכולל הוא קצת

תיאורים פורנוגרפיים רכים או קשים, פגיעה בדת היהודית ובערכיה, אלימות קשה, מתירנות מינית, הטפה לנצרות, מסר גזעני, אהדה לשימוש בסמים, הכחשת השואה, אהדה לכתות ומסר פרו ערבי.

1. תיאורים פורנוגרפיים ואלימות נמצאים בראש הדירוג בכל המגזרים, אולם מסר של מתירנות מינית ופגיעה בדת היהודית ובערכיה דורג במקומות גבוהים במגזרים הדתיים, אך נמוך הרבה יותר במגזר הממלכתי, אחרי מסר לגזענות, מיסיונריות נוצרית, אהדה לשימוש בסמים והכחשת השואה. סביר לשער, לפחות לגבי חלק מן הקטגוריות (כגון פורנוגרפיה קשה במגזר התורני לאומי), כי שיעור נמוך של פניות הוא תוצאה מן העובדה שנעשתה כבר בפועל צנזורה מוקדמת מצד הספרן (או האחראי לרכישה) לגבי ספרים מסוג זה והכנסתם לאוסף נמנעה כבר בשלב ההתחלתי של תהליך הרכישה. אולם, הסבר זה אינו סביר כלל לגבי קטגוריות אחרות (כגון פגיעה בדת היהודית, תיאורי אלימות קשים, מסר של מתירנות מינית) שלגביהן נמצא שיעור נמוך מאוד יחסית של פניות במגזר הממלכתי, אשר מחקרים קודמים הצביעו על פתיחותו הרבה יותר לגבי סוגי ספרים אלה ודומיהם. לפיכך, נראה כי לגבי סוגים אלה יש לקבל את הממצא כפשוטו, דהיינו, כמדד למידת הרגישות כלפיהם בכל אחד מן המגזרים. ראוי לציין, כי גם במגזר הממלכתי, למרות פתיחותו הרבה יותר, ולמרות שאיננו מוגדר כמגזר דתי, היה אחוז מסוים של פניות על רקע של הטפה לנצרות, פגיעה בדת היהודית, ומסר פרו ערבי.

2. לסיכום, היקף התלונות המופנות אל הספרנים בבית הספר מצד הגורמים השונים, כלפי ספרים הכלולים באוסף הספרייה, אינו גדול במיוחד, גם לא במגזרים הדתיים שם ניתן היה לצפות למספר רב יותר. העדר הדים בתקשורת ובקרב ארגוני הספרנים מלמד כי הבעיות נפתרות כנראה בתוך בית הספר ללא רעש תקשורתי מיוחד. מסתבר כי הדבר מקובל על רוב הספרנים אשר תומכים עקרונית, אפילו במגזר הממלכתי, בהטלת פיקוח וביקורת במקרים מסוימים, כפי שעולה מחלקו השני של המחקר הנוכחי, אשר טרם פורסם.

3. מומלץ לערוך מחקר גם לגבי ההתייחסות העקרונית והמעשית של הספרנים לשאלת הפיקוח על האינטרנט בספריות בתי הספר.

הביצוע בפועל. ממוצעי הפניות והביצוע בפועל במגזר הממלכתי הם הנמוכים ביותר, בממלכתי דתי גבוהים יותר ובמגזר התורני לאומי ממוצעי הפניות הם הגבוהים ביותר. בראש רשימת הפונים, בשלושת המגזרים, נמצאים מורי בית הספר (כחצי מן הפניות) אחריהם המנהל (יותר משליש) ולבסוף ההורים. הסברים אפשריים: השימוש העושים המורים בספרייה רב יותר, הקשר בין הספרייה וצוותה לבינם הוא ישיר, תדיר ורצוף יותר מאשר הקשר עם המנהל והם רבים יותר ולכן ההסתברות של פנייה מצדם גדולה יותר. רק במגזר התורני לאומי היה שיעור הפניות מצד מנהל ומורים דומה ושיעור גבוה הרבה יותר של היענות לפניות מן המנהל, ביטוי למעורבות גדולה יותר של המנהל בנעשה בספרייה בהשוואה לשני המגזרים האחרים.

4. התפלגות הפניות שנענו בחיוב מראה כי פניות מצד המנהל היוו כמעט חצי מכלל הפניות והן זכו למידה גבוהה יותר של היענות יחסית לפניות מצד מורים, למרות שהאחרונים פנו יותר. סביר לתלות זאת במעמדו המיוחד של המנהל/ת בבית הספר, המעניק משקל רב לפניותיו. מרבית הספרנים יהססו לסכן את מקום עבודתם בכך שיתנגדו לדעתו של המנהל כאשר מתעוררת מחלוקת לגבי החומר המצוי בספרייה. מספר מקרי היענות לפניות של הורים היה נמוך ביותר.

5. בכל המגזרים היו שיעורי היענות לפניות הורים נמוכים ביותר יחסית לאלו של פניות מנהל ומורים. נראה כי הספרנים מרגישים מחויבות גדולה הרבה יותר להיענות לפניות מהמנהל ומהמורים, עמיתיהם לעבודה, מאשר לפניות הורים, שמעורבותם בחיי בית הספר בארץ כמו גם סמכותם והשפעתם מועטות למדי לעומת המצב בארצות הברית.

6. שיעורי ההיענות במגזר התורני לאומי הם הגבוהים ביותר לגבי שלושת סוגי הפונים. שיעורי ההיענות במגזר הממלכתי, לגבי פניות מורים והורים, גבוהים למדי, אף יותר מאלו של הממלכתי דתי והפער בינם לבין מקביליהם הגבוהים יותר במגזר התורני לאומי אינו כה גדול, אם כי עדיין משמעותי. בממוצע, לגבי כל המדגם, שלוש מתוך כל ארבע פניות אל הספרנים נענו בחיוב.

7. דירוג סוגי הספרים שהיו מושאי התלונות מלמד כי הפניות נעשו בעיקר לגבי ספרים אשר תוכנם הכיל

ביבליוגרפיה

- הורניק, י' (1989). ניתוח-על של אי-תגובה בסקרי דואר. *מגמות*, ל"ב (3), 386 - 400.
- הצעת הקוד האתי של ספרני ישראל (1996). *בספריות*, 11 (פברואר), 1 - 6.
- יצחקי, מ' (תשנ"ח-1998). פיקוח וביקורת על הרכב האוסף בספריות בתי-ספר על יסודיים בישראל; מחקר גישוש. יד לקורא, ל"א 20 - 33.
- יצחקי, מ' (תשס"ג-2003). רשת האינטרנט בעיני ספרני בתי-הספר בישראל; תפיסות, עמדות, שימוש ופיקוח. יד לקורא, ל"ה 56 - 73.
- מכתב לספרן (2000). *בספריות*, 33 (אפריל), 8 - 10.
- משרד החינוך והתרבות (תשס"א-2001). *הרשימה הארצית המלאה של בתי-ספר על-יסודיים בישראל*. ירושלים: משרד החינוך. המנהל לתיקשוב ומערכות מידע. (דיסקט)
- עולם האתיקה של ספרני ישראל - תיאוריה ומציאות (1999). *בספריות*, 24 (יוני), 2 - 5.
- שאלות של אתיקה (1998). *בספריות*, 17 (מרץ), 12.
- American Libraries Association (1989). *Intellectual Freedom Manual*. Chicago.
- Broderick, Dorothy M (1962). Problem Nonfiction. *Library Journal*, 87 (33 October, 1), 73-78.
- Bump, M.M (1980). *Censorship Practiced by High School Librarians Prior to (Actual) Book Selection*. Doctoral dissertation, Kansas State University.
- Burress, Lee (1989). *Battle of the Books* (p.365). Metuchen: The Scarecrow Press.
- Busha, C. H. (1972) *Freedom Versus Suppression and Censorship: with a study of the attitudes of Midwestern public librarians and a bibliography of censorship*. Littleton, Colorado: Libraries Unlimited.
- Busha, Charles H. (1982). Censorship in the Information Age. *Drexel Library Quarterly*, 18(1),1-3.
- Dick, Judith. (1982). *Not in Our Schools?!* (p.97). Ottawa: Canadian Library Association,
- Downs, Robert B. & McCoy, Ralph E.(1984).*The First Freedom Today*. Chicago: American Library Association.
- Fiske, M.(1959). *Book Selection and Censorship: a Study of School and Public Libraries in California*. Berkeley: University of California Press.
- Fiske, M. (1959). Book Selection and Retention in California Public and School Libraries.In J. Danton (ed.), *The Climate of Book Selection* (pp. 66-76). Berkeley: School of Librarianship.
- Forestel, Horbert N. (1994). *Banned in the USA: Reference Guide to Book Censorship in Schools and Public Libraries* (p.251). Westport, CT: Greenwood Press.
- Hansen, Eileen (1987). Censorship in Schools Studies and Surveys. *School Library Journal*, 34(1),123-125.
- Hopkins, Dianne M (1989). Toward a Conceptual Model of Factors Influencing the Outcome of Challenges to Library Materials in School Settings. *Library and Information Science Research*, 11(3),247-271.
- Hopkins, Dianne M. (1993). Put in Writing. *School Library Journal*. 39(1), 26-30.
- Hopkins, Dianne M. (1995). Challenges to Library Materials from Principles in U.S. Secondary Schools—a "Victory" of Sorts. *School Library Worldwide*. 1(2), 8-29.

Hopkins, D. M. (1998a). The school library media specialist and intellectual freedom during the twentieth century. In K. Latrobe (Ed.), **The Emerging School Library Media Center: Historical Issues and Perspectives** (pp. 39-55). Littleton, Col.: Libraries Unlimited.

Hopkins, D. M. (1998b, June 8). Toward a conceptual path of support for school library media specialists with material challenges. **School Library Media Research**, 1. Retrieved June, 10, 2004, from <http://www.ala.org/ala/aasl/aaslpubsandjournals/slmrb/slmrcontents/volume11998slmqo/mcafee.htm>

Jones, Frances M. (1983). **Defusing Censorship: The Librarian's Guide to Handling Censorship Conflicts** (p.221). Oryx Press.

Ken, P. C. (2002, December). Moving toward a method to test for self-censorship by school library media specialists. **School Library Media Research**, 5. Retrieved June, 10, 2004, from <http://www.ala.org/ala/aasl/aaslpubsandjournals/slmrb/slmrcontents/volume52002/coley.htm>

Malley, Ian. (1990). **Censorship and Libraries** (p.37). London: Library Association Publishing.

Pope, M. (1974). **Sex and the Undecided Librarian: A Study of Librarians' Opinions on Sexually Oriented Literature**. Metuchen, NJ: Scarecrow Press.

Porter, M. J. (1997). **Media Specialists' Perceptions of Administration of Censorship and Access of Information in School Library Media Center**. Doctoral dissertation, Georgia State University.

Reichman, Henry. (1988). **Censorship and Selection: Issues and Answers for Schools**. (p.141). Chicago: American Library Association.

Saykanic, D. (2000). **Censorship of Library Books in School Library Media Centers Today**. (ERIC Document Reproduction No. ED 449804;.

Schrader, Alvin M. (1996). Censorproofing School Library Collections: The Fallacy and Futility. **School Library Worldwide**, 2(1), 71-94.

Simmons, J.S. & Dresang, E.T. (2001). **School Censorship in the 21st Century: a Guide for Teachers and School Library Media Specialists**. (ERIC Document Reproduction No. ED 451559.)

Serebnick, J. (1979). A review of research related to censorship in libraries. **Library Research** 1, 95 - 118.

Serebnick, Judith. (1982). Self Censorship by Librarians: An Analysis of Checklist Based Research. **Drexel Library Quarterly**, 18(1), 36-51.

White, E. N. (1988). **A Heuristic Study of the Attitudes of School Library Media Specialists towards Intellectual Freedom and Censorship**. Doctoral. dissertation, Georgia State University,

Woods, L.B. (1979). **A Decade of Censorship in America: The Threat to Classrooms and Libraries, 1966-1975**. (p.161) Metuchen, NJ: The Scarecrow Press.

Woods, L.B. & Salvatore, L. (1981). Self Censorship in Collection Development by High School Library Media Specialists. **School Media Quarterly**, 9(2), 102-108.

Yitzhaki, M. (2001). Censorship in high school libraries in Israel: An analysis of school sectorial affiliation effect. In P. Hughes, and L. Selby (Eds.), **Inspiring Connections: Learning, Libraries and Literacy** (pp. 231-247). Seattle: International Association of School Librarianship.